Saarde valla arengukava ja eelarvestrateegia aastateks 2018-2028

Saarde 2018

Sisukord

Sissejuhatus 4
Ülevaade Saarde vallast aastal 2018 5
Arengukava lähteolukorra statistiline materjal ja analüüs 6
Rahvastik 6
Majandus 11
Sotsiaalhoolekanne ja tervishoid 14
Haridus 16
Loodus- ja tehiskeskkond (sh taristu) 22
Kogukonnad ja seltsitegevus 27
Sport 28
Kultuur 29
Noorsootöö 32
Koostöö 33
Arengusuundumused ja väljakutsed aastal 2018 34
Visioon 35
Missioon 35
Strateegilised eesmärgid 36
Arengukava seire 39
Arengukava täitmise võimalikud riskid 39
Eelarvestrateegia põhijäreldused perioodiks 2019-2022 40
Lisa 1 Tegevuskava 2019-2028 (sh eelarvestrateegia investeeringud 2019-2022) 41
Lisa 2 Eelarvestrateegia 46
Ülevaade majanduskeskkonnast 46
Riigi tasand 46
Omavalitsuse tasand 47
Tulubaasi ülevaade ja prognoos 47
Tulumaks 47
Maamaks 48
Tasandus- ja toetusfond ja muud toetused tegevuskuludeks 48
Muud põhitegevuse tulud 48
Põhitegevuse kulude prognoos 49
Investeeringute kavandamine 49

Laenukohustused 51
Sõltuvate üksuste finantstegevus ja prognoos 52
Saarde Kommunaal OÜ 52
Kilingi-Nõmme Tervise- ja Hoolduskeskus 52
Finantsdistsipliin 52
Lisa 2.1 Strateegia vorm vallavalitsus 53
Lisa 2.2 Strateegia vorm sõltuv üksus 56
Lisa 2.3 Strateegia vorm arvestusüksus 58

Sissejuhatus

Käesoleva arengukava ja eelarvestrateegia koostamise eesmärk on kokku leppida 2017. a haldusreformi käigus loodud Saarde valla terviklik arenguplaan ja plaani finantseerimine. Kava on valla strateegilisi eesmärke ja nende saavutamiseks vajalikke tegevusi kavandav dokument, mis on aluseks eri eluvaldkondade arengu ühendamisele, planeerimisele ja elluviimisele.

Arengukava tugineb strateegiliste eesmärkide seadmisel ja tegevuste planeerimisel Eesti üleriigilisele planeeringule „Eesti 2030+“, Pärnu maakonnaplaneeringule ning arengustrateegiale „Pärnumaa 2030+“. Kava aluseks on võetud 2017. a sõlmitud Saarde valla ja Surju valla ühinemisleping ning seni kehtinud arengukavad: Saarde valla arengukava aastani 2022, Surju valla arengukava aastateks 2015-2022 ning mõlema omavalitsuse eelarvestrateegiad.

Seni kehtinud kavadest leiti ühisosa ning sõnastati selle põhjal uus visioon ning missioon.

Otsustati, et strateegiliste eesmärkidena minnakse ühiselt edasi nn kolmel tugisambal, milleks on:

- Saarde vallas elava inimese väärtustamine,
- elukeskkonda toetava taristu kaasajastamine ning
- looduskeskkonna väärtustamine.

Sõnastati ka väljakutsed ja võimalikud riskid, mis arengukava perioodil kohaliku elu arendamisel lahendamist võivad vajada.

Dokumendi kõige praktilisem osa on tegevuskava, milles on välja toodud aasta-aastalt planeeritud tegevused, mille teostamise läbi eesmärkide poole pürgitakse.

Eelarvestrateegias esitatakse kohaliku omavalitsuse üksuse majandusliku olukorra analüüs ja prognoos eelarvestrateegia perioodiks, eelarvestrateegia koostamisele eelnenud aasta tegelikud, jooksvaks aastaks kavandatud ja eelarvestrateegia perioodiks prognoositavad näitajad. Eesti üleriigilises planeeringus „Eesti 2030+“ toodud tähelepaneku kohaselt:

tuleb maa-asulate planeerimisel silmas pidada, et üha vähem sealseid inimesi on hõivatud tavapärases põllu- ja metsamajanduses. On tekkinud hulk teist tüüpi töökohti nagu majutus-, toitlustus- ja turismiteenused, kaugtöö, erinevad „ökotalud“ ning aina suurem osa töötajaist osaleb igapäevases tööalases pendelrändes linnadesse. Maale on asunud elama hulk inimesi linnadest, nn elustiilimigrante. Üha kasvab põhiliselt linnas elavate inimeste maakodude arvukus, aga ka nendes elamise aeg pikeneb. Maal elavad inimesed on kokkuvõttes üha enam „linnastunud“ – mõtlemiselt, käitumiselt, tööhõivelt jne ja seetõttu peab maapiirkondade planeerimisel arvestama uut tüüpi kogukondadega.

Saarde valla arengu eest hoolt kandvad inimesed lisavad üleriigilisele mõttele täienduse:
pole sugugi vähemtähtis, et „linnastunuid“ tuleb maal elamisel võimalikult „taasmaastada“, vältimaks-vähendamaks urbaniseerumise ja virtualiseerumise tagajärjel ühiskonna katastrofaalset võõrandumist reaalsusest ja looduskeskkonnast, mille lahutamatuks osaks inimene õnneks (või kõigele vaatamata) on.

Tarka tasakaalu leidmist!

Ülevaade Saarde vallast aastal 2018

2017. aasta lõpus ühinesid Saarde vald ja Surju vald. Mõlemad omavalitsused on tuntud kauni looduse ja tegusate inimeste poolest. Ühise kodu pindalaks kujunes 1065 km^2. Selles kodus oli Rahvastikuregistri 01.01.2018 aasta andmetel 4722 alalist elanikku. Enamlevinud mehe nimi Saarde vallas oli Jaan ja naisel Aino ning keskmine vanus meestel 42, naistel 49 eluaastat. Endises Surju vallas kandsid mehed kõige suurema tõenäosusega nime Andres ning naised Linda. Keskmiselt vanuselt olid nad võrreldes ühinenud naabritega pisut nooremad – mehed 38 ja naised 43 eluaastat (vt joonis 1) (allikas: Statistikaamet).

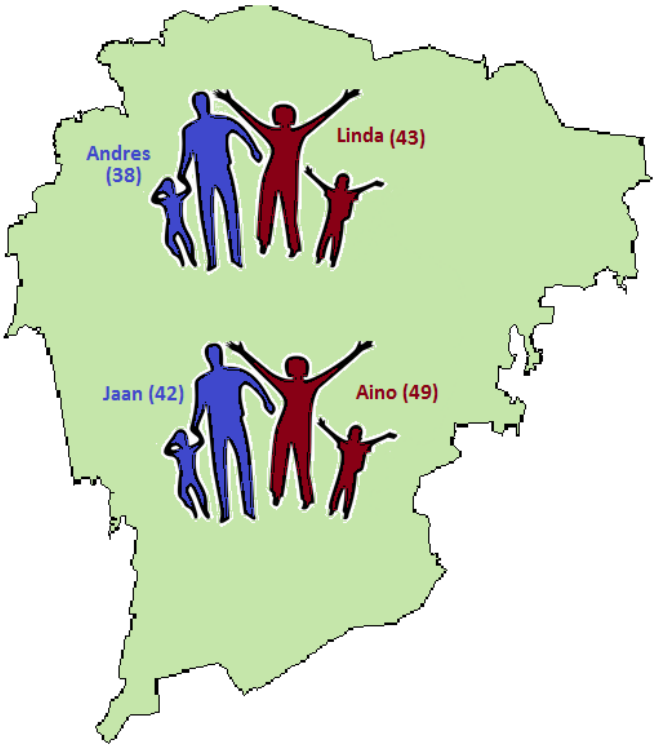

Joonis 1 Keskmine perekond ühinenud Saarde ja Surju valdades (allikas: Statistikaamet)

Statistika ei kajasta keskmist laste arvu perekonnas, kuid tekkinud vallas oli alaealisi (so lapsi ja noori vanuses 0-18 eluaastat) ühinemisaegse seisuga kokku 599. Elanikke, keda oma nooruse või vastupidiselt vanaduse tõttu tööealistel elanikel ülal pidada tuli, oli 55,2% (allikas: Statistikaamet).

Keskmine brutosissetulek töötava perekonnaliikme kohta oli 1032€. Suure tõenäosusega töötasid selle pere liikmed teenindavas sektoris. Töökoht asus ühel pereliikmel tõenäoliselt Pärnu linnas, teisel kodukohas. Keskmise perekonna lapsed olid täiskasvanud. Kui aga võtta vaatluse alla alaealiste lastega pered, siis on näha, et enamjaolt käisid nad Surju, Tali ja Kilingi-Nõmme Lasteaias või Surju Põhikoolis ja Kilingi-Nõmme Gümnaasiumis. Polnud harvad ka juhud, kus kiputi käima haridust kaugemas paigas nõutamas.

Keskmised perekonnad elasid eramajas, st kõigil pereliikmetel oli soovi korral võimalus kõndida või joosta ümber oma kodumaja. Mujal Euroopas sellist võimalust enam naljalt ei leia!

Arengukava lähteolukorra statistiline materjal ja analüüs

Rahvastik

Saarde vallas elavate elanike arv Rahvastikuregistri andmetel 01.01.2018 aasta seisuga on 4722 elanikku. Võrreldes viimase viie aasta rahvastiku koguarvu, on elanikkond vähenenud 12% (joonis 2).

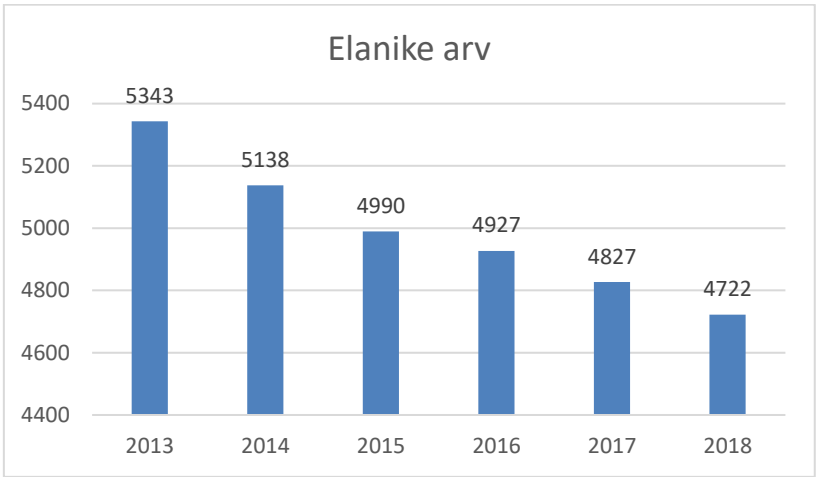

Joonis 2 Elanike arvu muutus aastatel 2013-2018 (allikas: Rahvastikuregister)

Soolis-vanuseliselt jaotub elanikkond sarnaselt ülejäänud Eestile – arvukamad on põlvkonnad vanuses 45-80 aastat. Laste arv jääb alla rahva arvu kasvamiseks vajalikku taset. Seda suuremal määral kui kogu Eestis tervikuna (joonis 3).

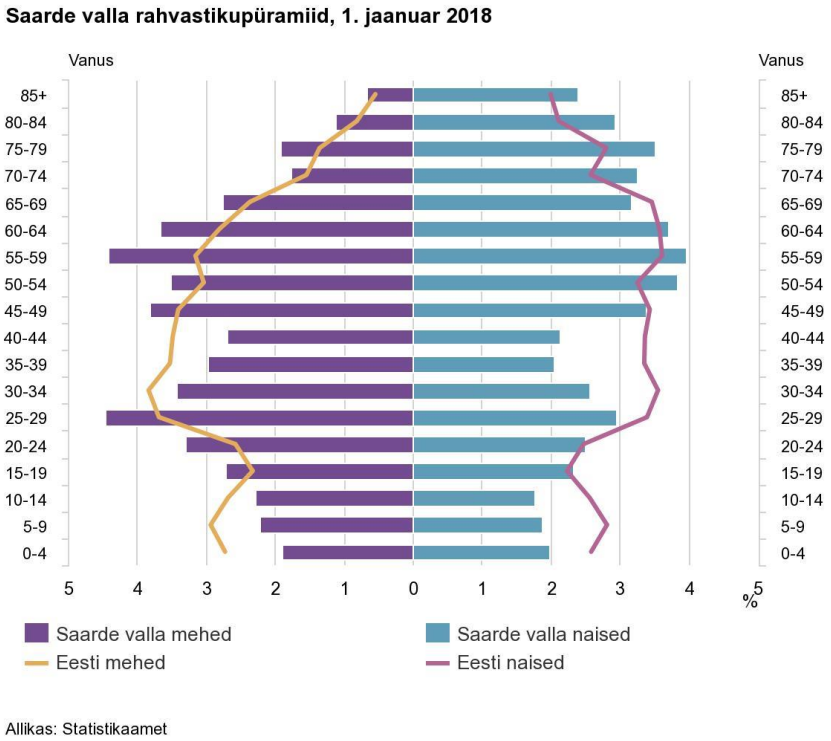

Allikas: Statistikaamet

Joonis 3 Saarde valla rahvastiku soolis-vanuseline jaotus 01.01.2018 võrdluses eesti rahvastiku jaotusega (allikas: Statistikaamet)

Saarde vald jaguneb asulateks, milleks on vallasisene linn Kilingi-Nõmme, Tihemetsa alevik ja 35 küla Iga-aastast rahvaarvu muutust asulate lõikes kirjeldab tabel 1 (allikas: Rahvastikuregister).

Tabel 1 Saarde valla rahvastik asulate lõikes aastatel 2006-2018 (sh endise Surju valla asulad aastatel 2013-2018)

		2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
1.	**Allikukivi**													129
2.	**Ilvese**								108	113	111	114	107	111
3.	**Jaamaküla**								119	112	112	106	102	98
4.	**Jäärja**	88	86	72	72	71	63	63	65	64	58	55	54	53
5.	**Kalda**								79	77	80	71	72	66
6.	**Kalita**	119	118	116	110	107	104	111	104	99	92	91	87	90
7.	**Kamali**	67	68	62	62	59	56	48	43	38	38	37	37	35
8.	**Kanaküla**	117	95	89	83	77	75	70	69	65	67	66	66	58
9.	**Kikepera**								25	27	27	26	26	24
10.	**Kilingi-Nõmme**	2222	2133	2097	2065	2038	2012	1957	1896	1827	1801	1770	1729	1682
11.	**Kõveri**								5	5	4	4	4	3
12.	**Kärsu**	43	42	43	45	41	40	39	34	33	34	37	37	37
13.	**Laiksaare**	54	52	58	57	69	72	67	68	73	75	78	72	80
14.	**Lanksaare**	45	42	37	37	20	18	16	15	14	13	11	7	8
15.	**Leipste**	143	142	141	141	115	112	105	105	101	100	99	96	89
16.	**Lodja**	147	149	138	136	145	149	141	137	137	125	123	123	116
17.	**Lähkma**								31	29	30	27	28	27
18.	**Marana**	25	24	23	23	23	23	23	25	24	23	23	21	21
19.	**Marina**	69	66	60	60	51	52	42	33	32	28	28	24	22
20.	**Metsaääre**								146	145	139	142	142	146
21.	**Mustla**	29	26	27	27	28	27	27	24	24	22	19	19	17
22.	**Oissaare**		21	19	19	17	16	16	16	16	16	16	15	17
23.	**Pihke**	11	11	11	10	6	7	7	6	2	2	4	4	4
24.	**Rabaküla**								98	90	90	97	99	92
25.	**Reinu**	26	24	21	22	19	17	19	21	25	25	23	23	23
26.	**Ristiküla**								99	89	88	98	98	85
27.	**Saarde**	401	374	365	353	364	354	359	355	339	318	310	307	287
28.	**Saunametsa**								22	21	17	18	18	18
29.	**Sigaste**	101	95	101	96	87	85	81	76	80	80	77	74	79
30.	**Surju**								284	280	268	270	269	262
31.	**Tali**	356	352	356	336	326	316	314	317	306	287	278	265	245
32.	**Tihemetsa**	764	745	710	664	630	621	595	583	551	530	529	520	386
33.	**Tuuliku**	12	12	12	10	8	7	11	11	9	8	5	4	2
34.	**Tõlla**	100	98	92	95	97	96	90	102	91	85	86	83	77
35.	**Veelikse**	126	124	120	121	120	113	114	108	96	94	88	84	79
36.	**Viisireiu**	46	46	44	42	45	48	47	55	55	54	54	62	61
37.	**Väljaküla**	64	67	67	66	64	67	66	59	49	49	47	49	47
38.	**sissekirjutus KOVi täpsusega**	3	4	3	2	2	2	19	20	38	45	41	46	46
	KOKKU	5175	5012	4881	4752	4627	4550	4428	5343	5138	4990	4927	4827	4722

Tabelist on näha, et valdav tendents on elanike vähenemine. Vaid kolm asulat (Laiksaare, Metsaääre ja Viisireiu) on suutnud elanike arvu hoida või kasvatada. Elanike arvu suurendavad sündide arvu kasv, suremuse vähenemine, sisserändajate suurem hulk võrreldes lahkujatega.

Paraku on negatiivne nii sündide-surmade võrdlus (samal perioodil sünnib vähem kodanikke kui sureb) kui ka sisserände – väljarände võrdlus (välja rändab Saarde vallast rohkem kodanikke kui sisse). Pikemas perspektiivis (20 aastat) vaadatuna ilmneb, et sündimusnäitaja on olnud stabiilsem kui suremusnäitaja (joonis 4). Selle on tinginud elanikkonna vananemine ja surmade arvu tõus peale 2005. aastat.

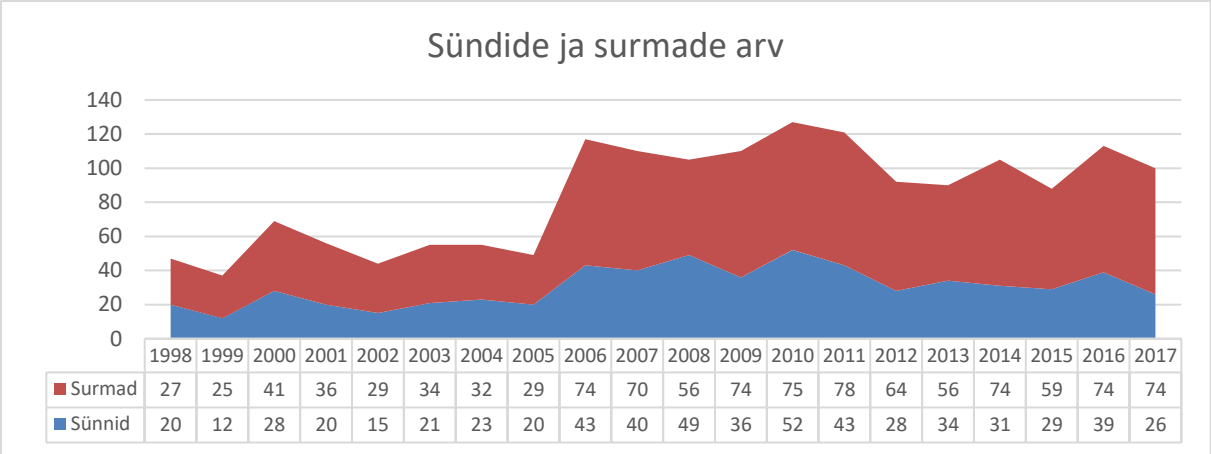

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Surmad	27	25	41	36	29	34	32	29	74	70	56	74	75	78	64	56	74	59	74	74
Sünnid	20	12	28	20	15	21	23	20	43	40	49	36	52	43	28	34	31	29	39	26

Joonis 4 Sündide ja surmade arvu muutus aastatel 1998-2017 (allikas: Statistikaamet)

Väljaränne on küll võrreldes ajavahemikuga 2005-2010 pidurdunud, ent rändesaldo on siiski veel miinuses (joonis 5).

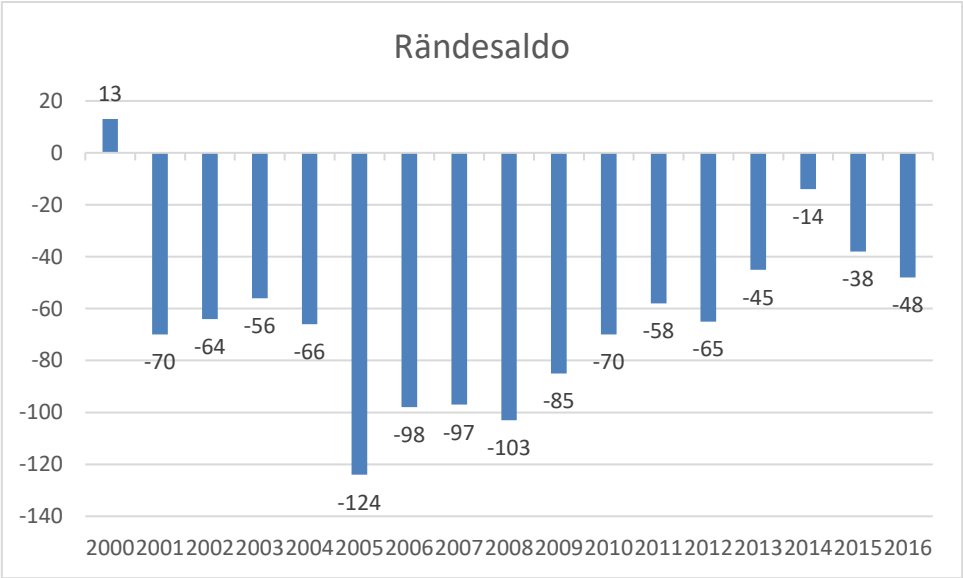

Joonis 5 Rändesaldo muutus aastatel 2000-2016 (allikas: Statistikaamet)

Kirjeldatud andmetest lähtuvalt ei saa järeldada, et elanike arvu vähenemine Saarde vallas oleks tingitud ühe konkreetse negatiivse arvnäitaja muutusest, tegemist on kompleksse mõjuga.

Kui suure osakaalu moodustavad Saarde vallas 64 ja vanema ealised kodanikud võrreldes 14 aastaste ja nooremate kodanikega, kirjeldab joonis 6. Jooniselt on näha, et vallas jääb demograafiline tööturusurve indeks märgatavalt alla Eesti keskmise, mis ei ole hea.

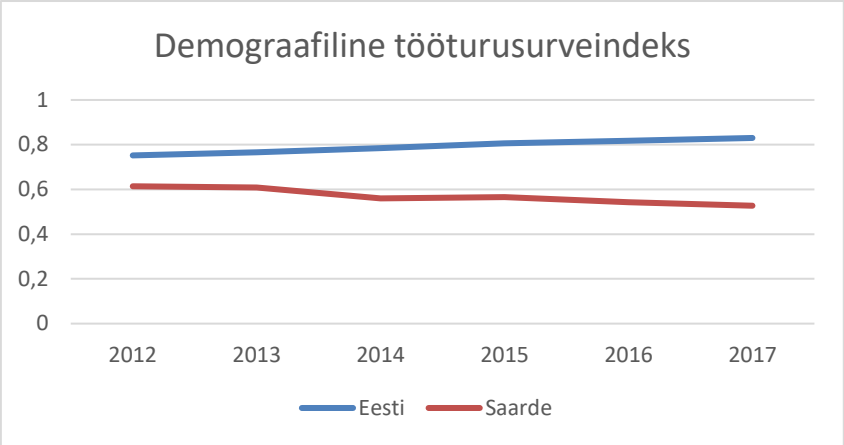

Joonis 6 Demograafiline tööturusurveindeks aastatel 2012-2017 (allikas: Statistikaamet)

Demograafiline tööturusurveindeks annab ülevaate järgneva kümne aasta lõikes noorte (vanuses 5 – 14 eluaastat) tööturule sisenevate ja sealt vanuse (55 – 64 eluaastat) tõttu lahkuvate inimeste kohta. Tööturusurveindeks väärtusega üks tähendaks tasakaalustatud olukorda, kus tööle suundumas on sama palju elanikke kui sealt vanuse tõttu lahkumas. Üle arvväärtuse üks oleks tööturule suundumas rohkem elanikke kui sealt lahkumas. Alla arvväärtust üks olev väärtus (nagu demograafilise tööturusurveindeksi joonisel antud hetkel viimase 6 aasta Saarde valla andmed kajastavad) on tööturule lähimal kümnendil suundumas vähem elanikke kui sealt vanuse tõttu lahkujaid. Saarde valla demograafiline tööturusurveindeks kogu vaadeldaval perioodil jääb alla Eesti keskmise. Saarde vallas suundub tööturule ligikaudu poole vähem elanikke kui sealt vanuse tõttu lahkumas on.

Noorte ja vanemaealiste elanike osakaalu tasakaalupunkt kujuneks olukorras kus noori 5 – 14 eluaastaseid on arvuliselt samapalju kui elanikke vanuses 55 – 64. Joonis 7 Saarde valla kahe vanusegrupi võrdluses näitab aga, et noorte osakaal on ligikaudu 2 korda väiksem vanemaealiste osakaalust.

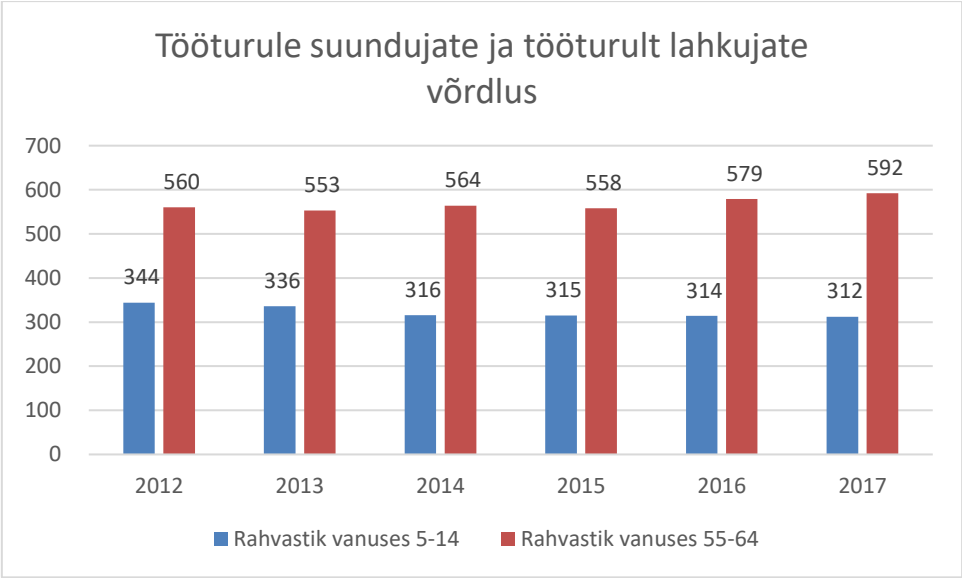

Joonis 7 Tööturule suundujate ja tööturult lahkujate võrdlus 2012-2017 (allikas: Statistikaamet)

Ülalpeetavate määr on arv, mis mõõdab seda, mitu ülalpeetavat (tööeast väljas olevat inimest) tuleb 100 tööealise inimese kohta. Ülalpeetavate määr iseloomustab rahvastiku vanuskoosseisu.

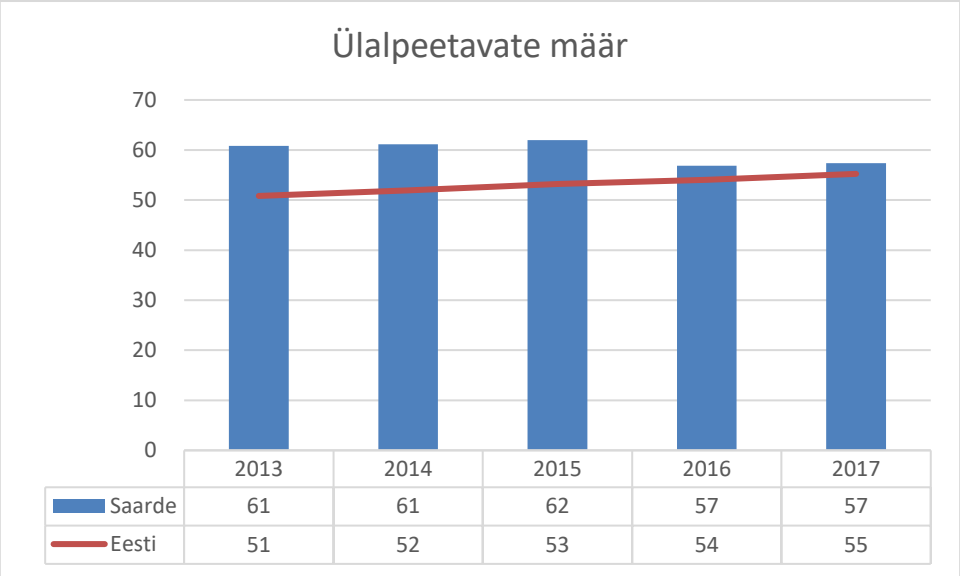

Joonis 8 Ülalpeetavate määr aastatel 2013-2017 (allikas: Statistikaamet)

Joonisel 8 on kujutatud Saarde valla ülalpeetavate määr võrrelduna Eesti keskmise ülalpeetavate määraga. Saarde vallas on ülalpeetavaid isikuid saja (100) tööealise isiku kohta 2017. aastal 57. Tõusutrendi on märgata kogu Eesti puhul, andes märku suurenevast kohustuste koormast iga tööealise isiku osas.

Võttes arvesse eelnevatel joonistel kirjeldatud ja Saarde valla elanike vanuselist struktuuri, järeldub Saarde valla elanikkonna vananemine, suur eakate elanike osakaal võrreldes laste ja tööealiste elanikkonnaga. Vananeva elanikkonna üks tekkepõhjuseid on üldine eluea pikenemine. Ülalpeetavate määra mõjutab ka alla 14 eluaastaste noorte osakaal elanikkonnast võrreldes tööealise elanikkonna arvuga.

Nagu elanike vanusegrupi kirjeldus joonisel 3 märgib, on Saarde vallas ülalpeetavate kõrge määr mõjutatud eelkõige tööealise elanikkonna vähesusest võrreldes eakate ja alla 14 aastaste noorte ja laste osakaaluga. Väga drastiline on olukorda 0 – 14 eluaastaste ja 30 – 44 aastaste seas, keda Saarde vallas on arvuliselt kõige vähem. Madal sündimuse arv mõjutab otseselt lähitulevikus demograafilist tööjõusurveindeksi langust ning vanema- ja pensioniealiste elanike osakaalu tõusu. Eelnevast lähtuvalt on vajalik eelkõige 30-44 aastaste elanike arvu kasv, mis omakorda võib mõjutada 0-9 aastaste laste arvu kasvu.

Majandus

Tööealiste (vanuses 15 – 64 eluaastat) elanike koguarv Saarde vallas 01.01.2017 aasta seisuga on 2 426 elanikku, mis võrreldes 2013. aastaga on 1 % suurenenud (joonis 9). Samal perioodil üldine elanike arvu vähenes 11%.

Tööealise elanikkonna arvu suurenemine parandab tööpakkuja võimalusi kohaliku tööjõu leidmisel. Samuti mõjutab töötajate arvu muutus valla tulubaasi maksutulu laekumist.

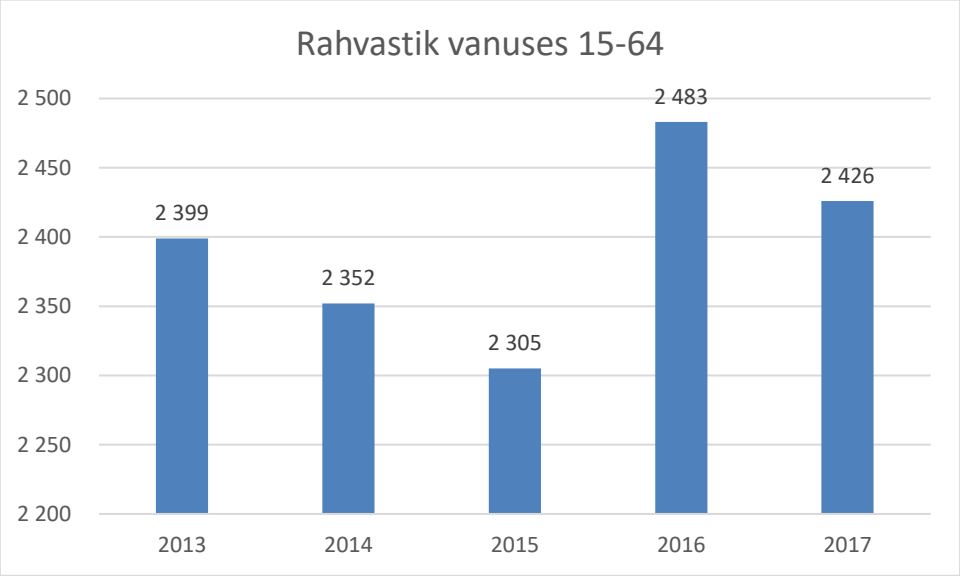

Joonis 9 Tööealiste elanike koguarv aastatel 2013-2017 (allikas: Statistikaamet)

Lähtuvalt joonisel 10 kujutatud Eesti Töötukassas registreeritud Saarde valla töötute dünaamilisest muutusest aastate lõikes, on näha, et suurim tööpuudus tabas Saarde valla tööealist elanikkonda aastal 2010. Suure tõenäosusega on tegemist muu hulgas ülemaailmse majandussurutise hilisema mõjuga Saarde vallas tegutsevatele tööpakkujatele.

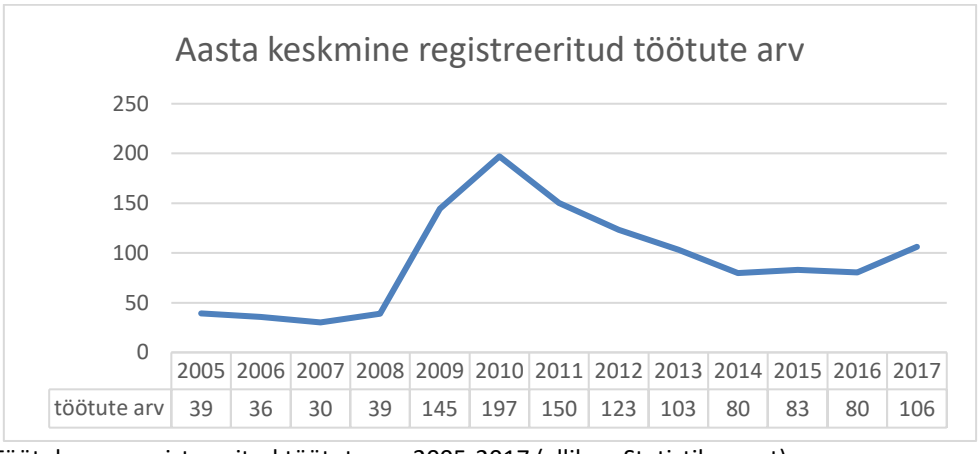

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
töötute arv	39	36	30	39	145	197	150	123	103	80	83	80	106

Joonis 10 Töötukassas registreeritud töötute arv 2005-2017 (allikas: Statistikaamet)

Toetuste arv toimetulekupiiri tagamiseks on viimasel viie aasta võrdluses vähenenud, küll aga on mõnevõrra kasvanud toetuse üldsumma (joonis 11).

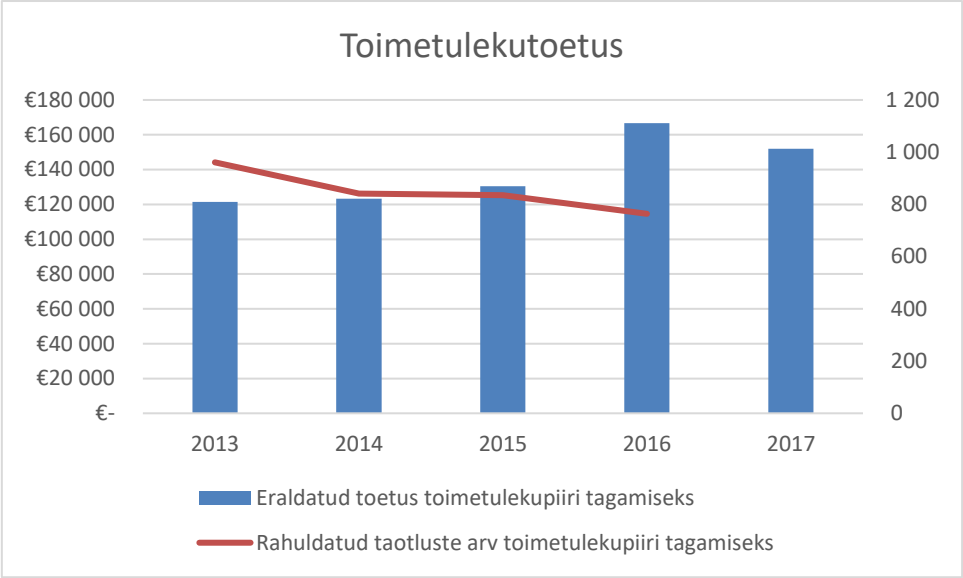

Joonis 11 Saarde vallas välja makstud toetus toimetulekupiiri tagamiseks ning toetuse taotluste koguarv perioodil 2013-2017 (allikas: Statistikaamet)

Eelarvetulu allikana on kasvanud füüsiliselt isikult laekuva tulumaksu osakaal, moodustades 2017. aasta eelarvest 47,2% (joonis 12). Kui võrrelda füüsiliselt isikult laekuva tulumaksu osakaalu eelarves ja Saarde valla tööealiste elanike osakaalu ning selle kõrval Saarde valla rahvastiku üldise arvu vähenemist, võib järeldada, et lisaks maksumaksjate arvu väiksele kasvule, on kasvanud sissetulekud ning ettevõtted on paremini makse asunud tasuma.

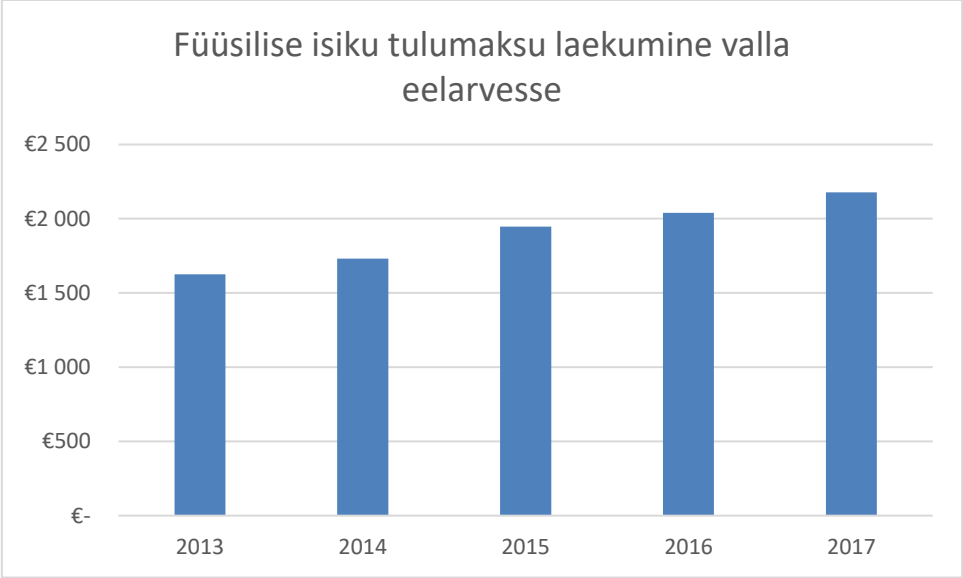

Joonis 12 Füüsilistelt isikutelt laekuv tulumaks valla eelarvetuludes aastatel 2013-2017 (tuhandetes eurodes) (allikas: Statistikaamet)

Ettevõtlus

Saarde vallas tegutseb 01.07.2018 aasta seisuga 4 aktsiaseltsi, osaühinguid on Äriregistri andmetel registrisse kantud kokku 313 ja füüsilisest isikust ettevõtjaid 173, mittetulundusühinguid on 66, sihtasutusi 2.

Tabel 2 Saarde valla suurimad ettevõtted tegutsemisvaldkonna, aastakäibe ja töötajate arvu järgi

Tööandja nimetus	Tegutsemisvaldkond	Töötajate arv
AS Preab	Mööbliosade tootmine	142
OÜ Helmetal IMS	Metallkonstruktsioonide ja nende osade tootmine	61
SA Kilingi-Nõmme Tervise- ja Hoolduskeskus	Tervishoid ja haiglaraviteenused	39
OÜ Surju PM	Piimakarjakasvatus	35
AS Iftar	Metsavarumine	12
OÜ Metsis	Põllu- ja metsamajandusmasinate tootmine	11
OÜ Pärnu Kivi	Graniidi, marmori ning paekivi töötlemine ja müük	11
OÜ Weiss	Piimakarjakasvatus	25
Majandusühistu COOP	Kaubandus	

Elanikkonna vähenemine, vanuse tõttu tööjõuturult väljalangemine ja uute elanike tööjõuturule suundumise vähenemine loomuliku iibe tulemusel loovad ettevõtjale raskendatud olukorra, kus uute töötajate leidmine nii olemasolevate kui ka uute töökohtade täitmisel on raskendatud.

Kohalikeks olulisteks ressurssideks on metsa, põllumaade ja vastava tööjõu olemasolu. Valla üldplaneeringus on reserveeritud maid ettevõtluse arendamiseks. Niisiis: ettevõtlust soodustavateks teguriteks on põllumaad, võimas metsaressurss ja kaunis loodus, Pärnu linna ja seega ka sadama lähedus. Ettevõtluse arendamist ja mitmekesistamist takistavateks teguriteks on hõre asustus ning riiklikud loodus- ja keskkonnaalased kaitsepiirangud.

Valla eesmärgiks on ettevõtete loomise ja arengu toetamine, sh ettevõtluse abistamine tugiraha saamiseks arendusprojektide kaudu. Väga oluline põllu- ja metsamajanduse kõrval on muu väikeettevõtluse ja turismiettevõtete arendamine.

Sotsiaalhoolekanne ja tervishoid

Sotsiaalhoolekande eesmärgiks ja ülesandeks on abistada ning toetada peamiselt elanikkonna seda osa, kes ei tule iseseisvalt toime oma elukorraldusega: eakad, lapsed, vanemliku hoolitsuseta lapsed, puuetega inimesed, töötud, ajutiselt töövõimetud ja teised sotsiaalabi vajavad isikud. Eesmärk on elanikele võimaluste loomine oma eluga iseseisvalt toime tulla, kindlustades neile vajaliku abi ja toetuse omas kodus. Toetuste ja toetamise juures peab olema määrav isiku enda vastutus enda ja oma pereliikmete toimetuleku eest.

Saarde valla poolt makstakse kahte tüüpi sotsiaaltoetusi: sissetulekust mittesõltuvaid ja sissetulekust sõltuvaid toetusi.

Tabel 3 Valla poolt makstavad sotsiaaltoetused

Sissetulekust mittesõltuvad sotsiaaltoetused	Sissetulekust sõltuvad sotsiaaltoetused
sünnitoetus	lasteaiatoetus
koolitee alustamise toetus	koolitoetus
üldhariduskooli lõpetamise toetus	lastelaagri toetus
juubelitoetus	hooldus- ja statsionaarse õendusabi toetus
perede toetus	tervisetoetus
hooldajatoetus	küttetoetus
jõulupaki toetus	ravikindlustusega hõlmamata isiku toetus
matusetoetus	ühekordne toetus
	täiendav sotsiaaltoetus

Saarde valla jaoks on oluline, et lahendatud saaks erinevate sihtrühmade toimetulekuprobleemid. Tööealistele elanikele, kellel on tekkinud toimetulekuraskused, pakutakse nõustamisteenust toimetulekuraskuste kõrvaldamiseks, vajadusel osutatakse abi neile tööealistele inimestele, kellel pole piisavalt sotsiaalseid oskusi või rahalisi võimalusi enesega toimetulekuks.

Lastega peredele on peamisteks abinõudeks sotsiaalnõustamine ja vajalikele tugiteenustele suunamine või toetuste määramine ning võrgustikutöö pere abistamiseks tervikuna.

Toimetulekuraskustes eakatele ja puuetega inimestele tagatakse võrdsed võimalused ja toetatakse puudega pereliiget hooldavaid peresid.

Sotsiaalteenus on isiku või perekonna toimetuleku soodustamiseks antav mitterahaline toetus. Sotsiaaltöö peab olema suunatud eelkõige ennetavale ja rehabiliteerivale tegevusele.

Hoolekandeteenuseid osutavad Saarde vallas kaks asutust.

SA Kilingi-Nõmme Tervise- ja Hoolduskeskus - kohad 60 hoolealusele. Kohad on praktiliselt aastaringselt 100% täidetud ning teenuse soovijate hulk kasvab. SA Kilingi-Nõmme Tervise- ja Hoolduskeskus hoonet on järk-järgult rekonstrueeritud, kasutades selleks sihtasutuse enda ja vallavalitsuse omavahendeid. 2012. aastal toetas EAS Regionaalsete investeeringutoetuste andmise programmist hoone polikliinikupoolse katuse vahetust, 2014. a kevadel viidi EASi toetusel ellu Tervise- ja Hoolduskeskuse esimese korruse elektripaigaldiste rekonstrueerimine ja elektripaigaldiste vastavusse viimine ning teostati ruumides sanitaarremont, mida jätkati 2015. a teise korruse osas.

Aastal 2018 kohandati ja ehitati välja asutuste omavahendite arvelt hoone keldrikorrusele ruumid pesu pesemiseks ja pesu kuivatamiseks. Rekonstrueerimist ootab asutuse õueala rekonstrueerimine, et patsiendid saaksid ohutult värskes õhus liikuda.

Surju Hooldekodu „Videvik“ asub endises mõisahoones, mis on 1906. aastal ehitatud kahekorruseline puidust hoone Surju paisjärve kaldal. See anti vallavalitsuse bilanssi 1995. aastal seoses Surju haigla likvideerimisega. Hoone esimesele korrusele sisustati ruumid hooldekodule. Teisel korrusel paikneb tervisekeskus.

Hooldekodu vanas korpuses on kohti 17. Hoolealuste ja töötajate elamis- ja töötingimuste parandamiseks on hoonet osade kaupa renoveeritud: 2002. aastal vahetati aknad ja välisuksed, 2006. aastal paigaldati uus katus, soojustati välisseinad ja vahetati välisvooder ja ventilatsioonisüsteemid, 2008.a uuendati hoone elektrisüsteemid ja teostati jooksvaid remonditöid, 2011. aastal renoveeriti köögiplokk koos abiruumidega, 2013.a. asendati kulukas vedelküttesüsteem maasoojuspumba küttesüsteemiga.

2017.a renoveeriti (ehitati ümber) endine saunahoone hooldekodu täiendavaks elukorpuseks. Ka selles korpuses on 17 kohta ühe- ja kahekohalistes tubades. Kokku on Surju Hooldekodus „Videvik seega kohti 34 hoolealusele.

Hooldekoduteenust osutatakse eelisjärjekorras Saarde valla inimestele. Hooldekodudes olev Saarde valla vanur või puudega isik tasub hooldekodu kuludeks 90/95% oma pensionist. Vallas elaval hoolealusel, kelle varalisest olukorrast ei piisa kohamaksu täielikuks tasumiseks ja kelle seadusjärgsed ülalpidajad ei ole suutelised tasuma hoolealuse puudujäävat osa, on õigus taotleda kohamaksu osalist finantseerimist Saarde valla eelarvest.

Saarde valla piirkonda teenindavad kolm tervisekeskust, kaks neist asub valla territooriumil. Kilingi-Nõmme Tervise- ja Hoolduskeskuses töötavad kaks perearsti koos pereõdedega. Surju Tervisekeskuses töötab üks perearst koos kahe pereõega. Tervisekeskus asub ühes hoones hooldekoduga „Videvik“, hoone teisel korrusel. Perearst on ka hooldekodu juhataja. Tali teeninduspunktis asuvad Häädemeeste perearsti vastuvõturuumid, kus kahel korral nädalas teenindatakse Tali piirkonna patsiente.

Kilingi-Nõmmes on kohapeal Pärnu Haigla SA kiirabiosakonna õebrigaad, kelle teeninduspiirkonnaks on Kilingi-Nõmme ja Saarde vald. Kiirabiteenuse säilitamine piirkonnas on vajalik, tagades piirkonna kiireima reageerimise hädaolukorras. Lähim järgmine kiirabiteenus asub Kilingi-Nõmmest 40 km kaugusel ja Tali külast 60 km kaugusel.

Elanikele osutatakse hambaraviteenust, koduõendusteenust, ravimeid müüb Kilingi-Nõmme Apteek OÜ asukohaga Kilingi-Nõmme linn ja OÜ Mai Apteegi Surju haruapteek.

Kilingi-Nõmme Gümnaasium kuulub Tervist Edendavate Koolide võrgustikku, lasteaed Krõll kuulub alates 2006. aastast Tervist Edendavate Lasteaedade võrgustikku, mille tulemusena jälgitakse toitlustamisel asutuste poolt laste ja noorte tervislikku menüüd ja füüsilist liikumist.

Haridus

Saarde vallas tegutsevad Kilingi-Nõmme Gümnaasium, Surju Põhikool, Kilingi-Nõmme Lasteaed Krõll, Tali Lasteaed, Surju Lasteaed ning Kilingi-Nõmme Muusikakool. Saarde valla lasteaedades käis 2017/2018 õppeaastal kokku 159 last (joonis 13) ja valla koolides 411 õpilast (joonised 14, 15).

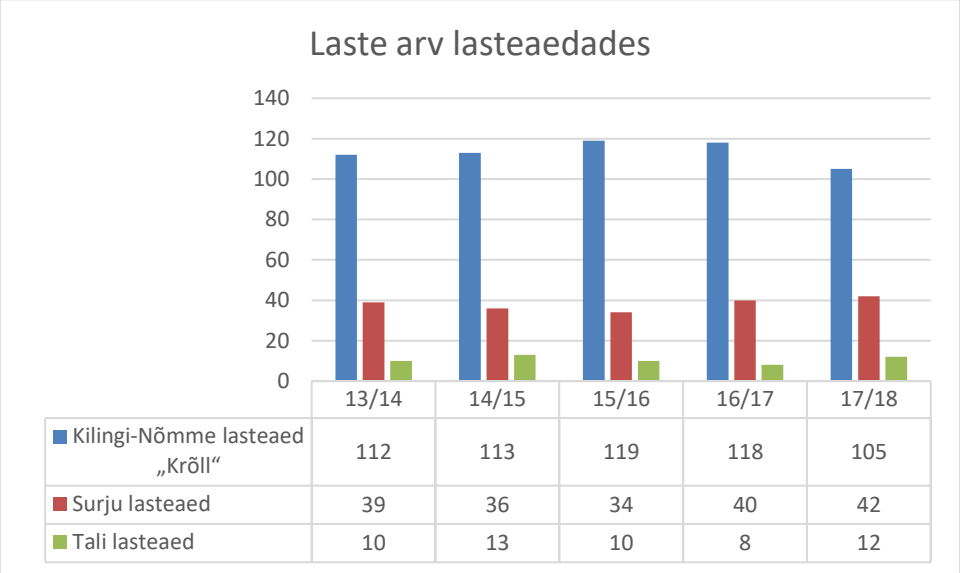

	13/14	14/15	15/16	16/17	17/18
Kilingi-Nõmme lasteaed „Krõll“	112	113	119	118	105
Surju lasteaed	39	36	34	40	42
Tali lasteaed	10	13	10	8	12

Joonis 13 Laste arv lasteaedades 2013/2014-2017/2018 õppeaastal (allikas: Saarde Vallavalitsus)

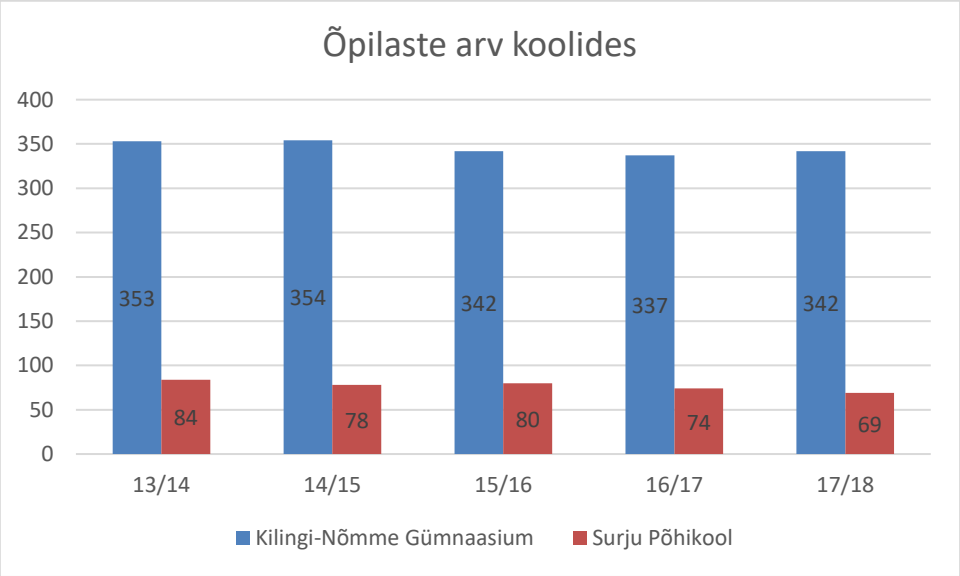

Joonis 14 Õpilaste arv koolides 2013/2014-2017-2018 õppeaastal (allikas: Saarde Vallavalitsus)

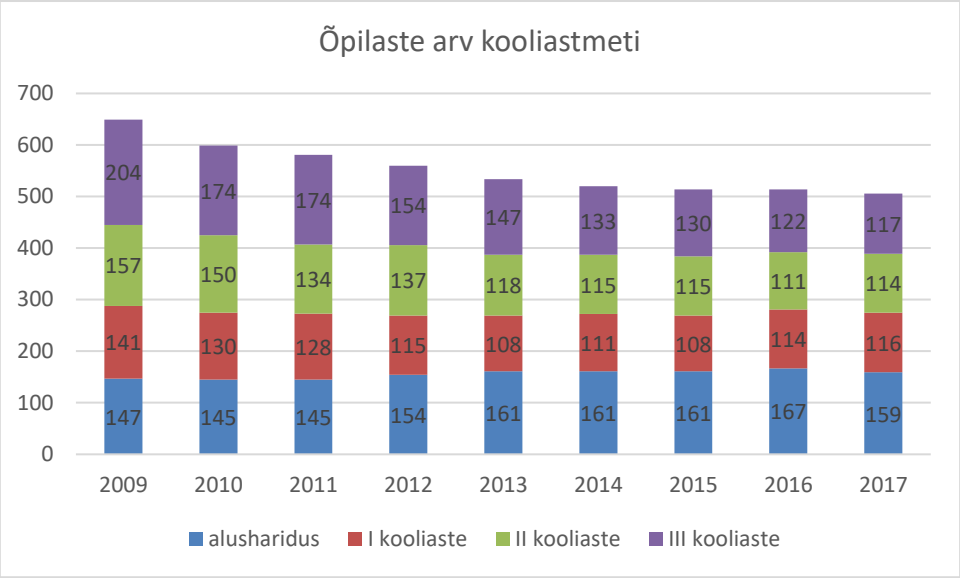

Joonis 15 Õpilaste arvu jaotus kooliastmete lõikes aastatel 2009-2017 (allikas: HaridusSILM)

Prognooside kohaselt peaks lasteaia kohtade arv jääma samaks, mis aastal 2018 – so 170 kohta. Kilingi-Nõmme Gümnaasiumi põhikool näeb oma prognoosides (tabel 4) nii põhikooliõpilaste kui gümnasistide arvu vähenemist u 20 õpilase võrra (so vastavalt 260 ja 65 õpilaseni).

Kilingi-Nõmme Gümnaasium

Kool asub kompaktse hoonestusena looduskaunis kohas. 2009. aastal renoveeriti algklasside hoone, 2008. aastal valmis Kilingi-Nõmme Spordihoone, mis ühendati galerii abil peahoonega, 2012. a rekonstrueeritud õpilaskodu fassaad ja 2013. a rekonstrueeritud kaasaegne staadion loovad suurepärase potentsiaaliga haridus-, huvitegevuse ja spordikeskkonna.

Kool on tuntud ja hea mainega, kuhu ligi viiendik õpilasi tuleb õppima väljastpoolt kooli piirkonda. Teatud valdkondades (matemaatika, IKT, bioloogia, õpetajakoolitus) on kooli tipptasemel meeskond pälvinud tunnustused vabariiklikul tasandil. Kool kuulub Tervist Edendavate Koolide võrgustikku, osaleb SA Innove karjääriteenuste arenduskeskuse programmis "Karjääriteenuste süsteemi arendamine". Kool on eestvedaja kogukonnas, maakonna ning ka vabariigi üritustel ja projektides, (EV 100 saja tamme salu, Erasmus+, eesti.2.0 tehnoloogiakonkursid jmt). Koolil on tihe koostöö lastevanematega, vilistlastega, kohaliku omavalitsusega.

Sõltuvalt õpilaste aktiivsest huvist, pakub kool gümnaasiumiastmes järgnevaid valikaineid:

- Joonestamine;
- Ehituse alused;
- Kinnisvara;
- Insenerigraafika AutoCad;
- Kartograafia;
- Arhidektuur ja maastikuplaneerimine;
- Geoinfosüsteemid;
- Planeeringud ja planeerimine;
- 3D tarkvara ja disain;
- Mikroökonoomika;
- Makroökonoomika;
- Etikett;
- Riigikaitse;
- Esmaabi;
- Psühholoogia;
- Karjääriõpetus;
- Perekonnaõpetus;
- Robootika;
- Multimeedia.

Tabel 4 Kilingi-Nõmme Gümnaasiumi õpilaste arvu prognoos õppeaastateks 2018/2019 – 2020/2021 (allikas: Kilingi-Nõmme Gümnaasium)

	2018/19	2019/20	2020/21
1 klass	28	18	26
2 klass	34	28	18
3 klass	34	34	28
4 klass	22	34	34
5 klass	31	22	34
6 klass	34	31	22
7 klass	31	34	31
8 klass	33	31	34
9 klass	33	33	31
Põhikool kokku	280	265	258
10 klass	22	22	22
11 klass	20	22	22
12 klass	23	20	22
Gümnaasium kokku	65	64	66
KOKKU	*345*	*329*	*324*

Prognoositud õpilaste arv Kilingi-Nõmme Gümnaasiumis on koostatud viimase kolme aasta õpilaste liikumiste trende arvestades.
Personali ametikohtade arv Kilingi-Nõmme Gümnaasiumis 2018. aastal kokku on 63.

Gümnaasiumi õppetöö toimub kahes hoones: algklasside majas (1-4 klass), peahoones (5-12 klass), lisaks viiakse kehalise kasvatuse tunnid läbi spordihoones ja staadionil. Gümnaasiumil on oma 60 kohaline õpilaskodu. Kõiki hooneid köetakse tsentraalselt lokaalse põlevkiviõli baasil. Üldise hinnangu kohaselt on gümnaasiumi õppehooned rahuldavas seisukorras.

Kilingi-Nõmme Gümnaasiumi arengukava: https://www.riigiteataja.ee/akt/411022016038

Surju Põhikool
Surju Põhikooli hoone valmis 2000.a ja asub looduslikult kaunis kohas, Surju keskusest 900m kaugusel. Kooli staadion valmis 2002.a, võimla 2004.a ja 2009.a lisandusid juurdeehitusena lasteaed „Päiksekiir" rühmaruumid. Kooli ümbruses on loodusõpperada. Kogu hoonekompleks loob mitmekesise ja kaasaegse õpikeskkonna kvaliteetse põhihariduse omandamiseks kodulähedases põhikoolis. Tõhus karjäärinõustamine aitab teha noorel teadlike valikud edasisel haridusteel.

Koolis töötavad erialase kvalifikatsiooniga õpetajad. Hariduslike erivajadustega õpilaste toetamiseks töötavad koolis logopeed-eripedagoog ja õpiabirühma õpetajad. Töötajate arv Surju Põhikoolis 2018. aastal kokku on 25, sh 17 pedagoogi. Õpetaja professionaalse arengu toetamiseks osaleb kool aktiivselt Erasmus+ õpirändeprojektides.

Surju Põhikooli sõbralik koolikeskkond on toonud kooli õpilasi ka teistest omavalitsustest. Lisaks õppetööle on koolis väga head võimalused huvitegevuseks. Koolis tegeletakse nii muusika, spordi, robootika kui ka kaunite kunstidega. Üle 10 aasta on kool edukalt tegelenud pranglimisega, viimastel aastatel juba rahvusvahelisel tasemel, sellega soovitakse jätkata. 2018/2019 omistati Surju Põhikoolile eTwinningu kooli tiitel.

Tabel 5 Surju Põhikooli õpilaste arvu prognoos õppeaastateks 2018/2019 – 2020/2021 (allikas: Surju Põhikool)

	2018/19	2019/20	2020/21
1 klass	8	9	7
2 klass	9	8	9
3 klass	6	9	8
4 klass	12	6	9
5 klass	6	12	6
6 klass	5	6	12
7 klass	9	5	6
8 klass	4	9	5
9 klass	9	4	9
Põhikool kokku	68	68	71

Surju Põhikool oli esimene, kes algatas kooliprojekti "Oma Riik", mis on Eesti riigi mudel. Erinevate tegevuste ja huvipoolte kaasamisele ning koostööle loodud arengukeskkond „Oma Riigis" annab parimad võimalused õpilaste, kooli personali ja kohaliku kogukonna arenguks. Oma koolielu korraldamine, erinevate huvipoolte kaasamine ja selleks loodud võimalused on koolikultuuri oluliseks osaks.

Eesti tüüpilise maakoolina on probleemiks õpilaste arvu vähenemine. Suuremat tähelepanu probleemiga tegelemisel pöörab õppeasutus kool–kodu–omavalitsus suhetele ja õppekeskkonna kaasajastamisele.

Kilingi-Nõmme lasteaed Krõll

Lasteaias on 6 rühma: 1 sõimerühm, 4 aiarühma ja 1 liitrühm. Hoone siseruumid on iga-aastaselt eelarve vahenditest rühmaruumide kaupa remonditud, üldiselt heas seisus. 1978. a kasutusele võetud lastepäevakodu hoone välisfassaad, katus, ventilatsioonisüsteem ja sissepääsud koos trepikodadega rekonstrueeriti 2017 a.

Lastel on võimalus osaleda laulu-, folkloori-, tantsu- ja robootikaringis, harrastada jalgpallimängu ja iluvõimlemist. Pisikeste koduste laste tarvis tegutseb kord nädalas mängukool.

Alates 2006.a. kuulub lasteaed vabariikliku Tervist Edendavate Lasteaedade (TEL) võrgustikku. Lasteaed on liitunud Euroopa Koolipiima ja -puuvilja programmiga.

2013.a. liitus lasteaed Kiusamisest vaba metoodikaga, mille eesmärgiks on, et laste vahel tekiks üksteist arvestav ja kaasav kultuur.

Lasteaia arengule ja mainele on aidanud oluliselt kaasa arenguvõimeline kollektiiv, kes on väärtustanud lapsest lähtuva õpetamise – kasvatamise põhimõtteid ja mängu, kui lapse põhitegevust. Suurt rõhku on pööratud lapse mängukeskkonna parendamisele.

Lasteaias on 29,5 ametikohta.

Lasteaial on tihe koostöö Saarde valla erinevate asutustega, naaberlasteaedadega Pärnu- ja Viljandimaal. Kilingi-Nõmme lasteaed Krõll osales ERASMUS+ K1 projektis "Õpime üheskoos / Learn together" aastatel 2015-2016.

Alates 2016. a sügisest on lasteaed Euroopa vabatahtliku teenistuse (EVT) vastuvõtvaks organisatsiooniks tehes koostööd noorteprogrammiga Euroopa Noored.

Kilingi-Nõmme lasteaed Krõll arengukava: https://www.riigiteataja.ee/akt/427022018013

Tali Lasteaed
Tali Lasteaed asub Tali keskuses Tali Teeninduspunkti ruumides, mis rekonstrueeriti 2018 aastal. Lasteaias on üks 12-kohaline liitrühm. Personali ametikohtade arv 2018 aastal on 4. Rekonstrueeritud ja lasteaiaks kohandatud ruumid on heas seisukorras, uuendamist ja täiendamist vajab mänguväljak, samuti õppevahendid.

Lasteaias tegutseb Kilingi-Nõmme muusikakooli filiaal. Lasteaed rõhutab väikese lasteaia eeliseid:
- väike lasteaiarühm võimaldab õpetajal läheneda igale lapsele individuaalselt;
- üritustel on alati kaasatud kõik lapsed, sõltumata nende võimekusest;
- iga laps on väärtustatud.

Lasteaia eesmärk ja missioon on koostöös motiveeritud meeskonnaga toetada lapsevanemat lapse individuaalsel arengul, kasvatada ja õpetada lapsi vastavalt nende eale ning tagada kooliks ettevalmistus läbi mängulise, sõbraliku, turvalise ja kaasaegse arengukeskkonna.

Surju Lasteaed
Surjus on kahe rühmaga 40-kohaline 2009. a Surju Põhikooli juurdeehitusena valminud lasteaed, milles on lapse arenguks kaasaegsed tingimused. Lasteaia ehitamist finantseeriti Euroopa Liidu meetmest “Kohalike avalike teenuste arendamine” ja vallaeelarvest. Sisustus ja mänguväljak soetati vallaeelarve vahenditega. Lasteaialapsed saavad kasutada Surju Põhikooli võimlat, staadioni, muusikaklassi, arvutiklassi ja sööklat. Lasteaia kohtade arv (42) on suurendatud viimasel aastal 2-rühmalises lasteaias maksimumini, rahuldades napilt koolieelsete laste vajadused. Kuna prognoos on suurenemisele, on koolimaja vähekoormatud klassiruumi projekteeritud täiendava sõimerühma ruumid, mis ootavad väljaehitamist.

Personali ametikohtade arv 2018. a on 7.

Lasteaialapsed saavad osaleda jalgpallitreeningutel ning loovtantsu ringis. Logopeed-eripedagoogi abiga toimub koolieelikute kooliks tõhus ettevalmistamine. Muusikaõpetaja pakub mitmekülgseid positiivseid muusikalisi impulsse laste loovaks tegevuseks ning eneseväljenduseks.

Lasteaed kuulub alates 2011.aastast Tervist Edendavate Lasteaedade võrgustikku (TEL), mis toetab tervisliku toitumise põhimõtteid ja aktiivse liikumistegevuse läbiviimist.

Tihe koostöö Surju põhikooliga tagab lasteaialaste sujuva ülemineku kooli. Lasteaed on 30 tegevusaasta jooksul kujunenud omanäoliseks haridusasutuseks, kus hinnatakse järjepidevust, kvaliteetset alusharidust ning keskkonnasõbralikkust.

Õppekavasse on lisandunud keskkonna teema, mille raames on viidud ellu erinevaid projekte, samuti tutvustatakse lastele Eesti rahvakultuuri.

Vajalikud tulevikuinvesteeringud on mänguväljakule täiendavate atraktsioonide hankimine ja paigaldamine, lasteaia laiendamine kooliruumide arvelt.

Surju Lasteaia arengukava: https://www.riigiteataja.ee/akt/428042018088

Kilingi-Nõmme Muusikakool
Muusikakool töötab aadressil Pärnu tn 60, ent kool on kavas ümber paigutada Kilingi-Nõmme Gümnaasiumi algklasside majja ning laieneda Surju ja Talile. 2018/2019 õppeaastal õpib Muusikakoolis 65 õpilast. Ametikohtade arv 2018. a on 8,5.

Muusikakool pakub muusikaõppe võimalusi Tali Lasteaias. Kavandatud on võimaluste loomine ka Surju, et pakkuda muusikaõpet Surju piirkonna õpilastele. Selleks on vajalik eelnevalt leida ja sisustada pilliõppeks sobilikud ruumid.

Muusikakooli struktuur:
- Eelõpe (1-2 aastat)
- Noorem aste – 4 aastat
- Vanem aste – 3 aastat
- Lisa-aasta – 1-.... aastat

Võimalik on ka õppeaastad läbida kiiremini.

Õppevormid:
Põhiõpe – Kutse-eelõpe järgmise astme (keskastme) muusika kutseõppele: individuaalõpe ja rühmatunnid.

Üldõpe – Tasemeõppe lihtsustatud õppevorm, lähtub õpilase individuaalsetest võimetest ja arengust: individuaalõpe ja rühmatunnid.

Vabaõpe – Õpe lähtub ainult õpilase individuaalsetest võimetest ja arengust: individuaaltunnid.

Instrumendi õpe on järgmistel pillidel: Klaver, akordion, flööt, kitarr ja saksofon. Hetkel klarnetiõppes õpilasi ei ole.

Pillipargis vajavad renoveerimist klaverid, eriti kontsertklaver saalis. Muu kooli inventar vajab järjepidevat hooldust ja pisiremonti.

Kilingi-Nõmme Muusikakool on Eesti Muusikakoolide Liidu liige ja osaleb muusikakooli arenguid ning parendamisi vajavate suundade väljatöötamisel. Muusikakooli õpilased võtavad osa regiooni konkurssidest ja festivalidest ning osalevad aktiivselt kohalikus kultuurielus. Tihedad on sidemed kõigi Kilingi-Nõmme kultuuri- ja haridusasutustega, kus õpilased saavad pillimänguga üles astuda ja seda propageerida.

Loodus- ja tehiskeskkond (sh taristu)

Maakasutus ja looduskeskkond
Saarde valla pindala on valla maakorralduse 2018. a andmete seisuga 1065 km^2, moodustades Pärnu maakonnast tervikuna 19,7%.

Suur osa (78%) valla territooriumist moodustab metsamaa, haritava maa osakaal on 13%, moodustades kahepeale valdava osa maakasutuse sihtotstarbest (joonis 16).

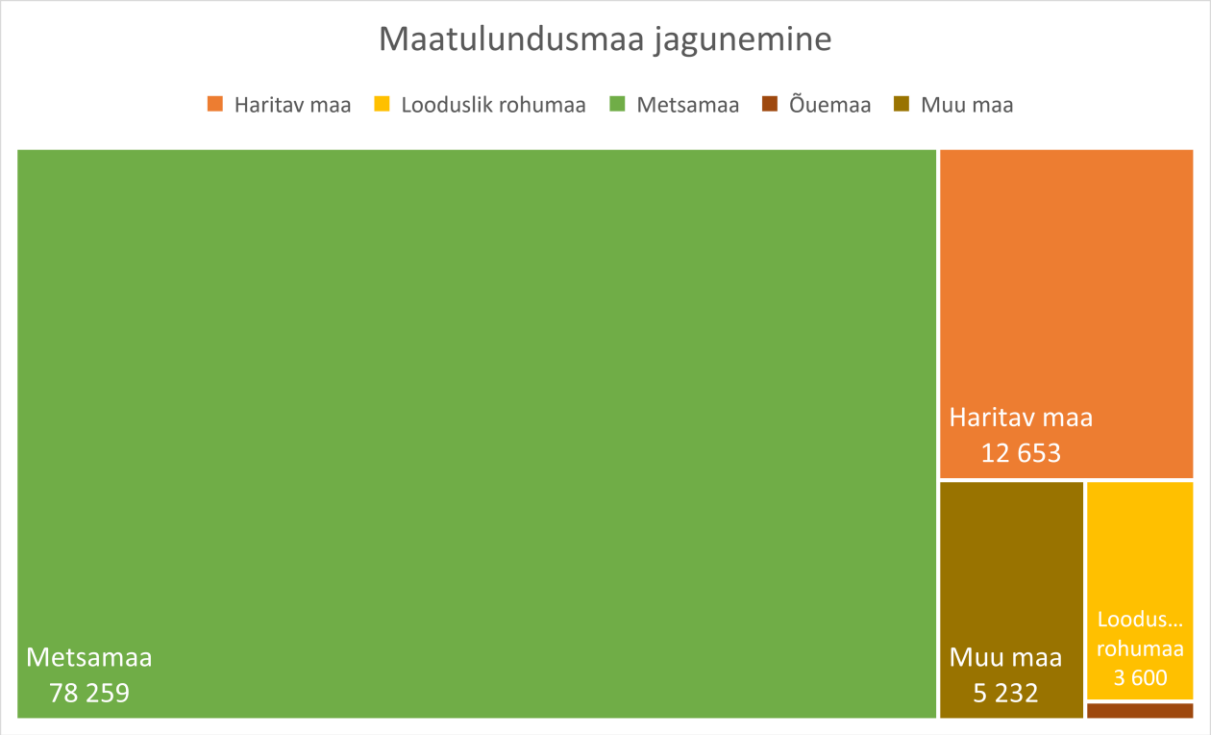

Joonis 16 Maa jagunemine kasutusotstarbe järgi 2018. aastal hektarites (Allikas: Saarde vallavalitsus)

Muu maa (5%) on maa, mis ei ole kõlvikuliselt määratletud. Ülejäänud maakategooriad kokku (4%) hõlmab endas hulga looduslikku rohumaad ja õuemaad.

Saarde valda saab iseloomustada eelkõige liigirohke metsa kaudu. Vald asub Pärnu madalikul, mistõttu on reljeef tasane ja suhteliselt ühetaoline. Huvipakkuvaks ja eripäraseks muudavad maastiku suured metsamassiivid ja Reiu ning Halliste jõed oma lisajõgedega.

Puhkemajanduse arendamiseks sobivad Reiu jõe ja tema lisajõgede kaldad. Reiu jõgi läbib valda kagu-loode suunaliselt. Kanuu- ja paadimatkade korraldamiseks on Reiu jõgi igati sobilik oma kaunite kallaste ja looklevusega. Suurt osa maast vaevab liigniiskus, luues maa kasutusele võtuks täiendavad maaparanduse vajadused.

Reiu jõe kesk- ja alamjooks on ökoloogilistelt tingimustelt ja kalastiku koosseisult tüüpiline särje-turva jõgi, praeguseks tunnustatud ka kui lõhejõgi. Aastakümnete jooksul on jõesäng puudest risustunud-ummistunud, põhjustades suurvee ajal üha suuremaid üleujutusi ja majanduslikke kahjusid. Samas Reiu jõgi on paljude eraomanike valduses, selle korrastamine on vajalik, aga keerukas. Korrastamise muudavad keerukaks mh ka looduskaitselised piirangud.

Ulatuslik metsa- ja rabamaastik loob eeldused atraktiivseks puhke- ja elamiskohaks. Turismi seisukohalt pakuvad külastajatele huvi piirkonnas paiknevad looduskaitsealad. Tulenevalt piirkonna looduskeskkonnast ja siin pesitsevate ulukite arvukusest, sobib Saarde vald jahiturismiga tegelemiseks, samuti pakub piirkond mitmeid võimalusi loodus- ja matkahuvilistele.

Kõveri külasse on koos puhkekeskusega rajatud ka looduslikult kaunis matkarada. Puhkealade ja turismi arendamine eeldab suuremat ettevõtlikkust, kasutamaks Euroopa Liidu toetusi ja olemasolevaid loodusressursse.

Kaunis looduslik ressurss puhkemajanduseks on Surju park koos paisjärvega. Park vajab korrastamist, pais renoveerimist ja järv puhastamist. Väljaarendamist, ehitamist ja korrastamist vajab ka Humalaste oja kaldal Kilingi-Nõmme linnas asuv Lavi paisjärve piirkond. Puhkepiirkonna väljaehitamine tugevdab ja toetab kohaliku loodusliku eripära kasutuselevõttu turismimajanduse arendamisel ja lisab väikelinnale atraktiivsust. Puhkeala väljaehitamisega suurendatakse siin viibivate külastajate külastusaega, millega soodustatakse ettevõtlus ja turismimajanduse arengut pakutavate teenuste tarbijate arvu.

Puhkealadena on oluliseks ressursiks ka kaunid metsaalad, looduslikult kaunitesse kohtadesse on võimalik rajada matkarajad, puhkealad, majutuskohad jne. Vallavalitsuse eesmärk on toetada turismiettevõtete arengut, sh vajadusel nõustada neid rahataotluse projektide koostamisel.

Ühisveevärk ja -kanalisatsioon

Ühisveevärgi ja -kanalisatsiooni süsteemseks arendamiseks on liitunud omavalitsusel olemas 2 kava: Saarde Vallavolikogu poolt 17.08.2016 määrusega nr 8 vastu võetud dokumendis „Saarde valla ühisveevärgi ja -kanalisatsiooni arengukava aastateks 2016–2027“ ning „Surju valla ühisveevärgi ja-kanalisatsiooni arengukavas aastateks 2015-2027“. Need 2 kava tuleb plaanide seadmisel ühendada.

Vastavalt ühisveevärgi ja –kanalisatsiooni seadusele on ühisveevärk ja -kanalisatsioon ehitiste ja seadmete süsteem, mille kaudu toimub kinnistute veega varustamine või reovee ärajuhtimine, ning mis on vee-ettevõtja hallatav või teenindab vähemalt 50 elanikku.

Saarde valla ühisveevärgi ja –kanalisatsioonisüsteemide haldaja on OÜ Saarde Kommunaal, kes omab Keskkonnaameti poolt 7. märtsil 2016. aastal vee-erikasutusluba L.VV/327299. Ettevõtte põhitegevusalaks on vee- ja kanalisatsiooniteenuse pakkumine. Teisteks olulisteks OÜ Saarde Kommunaal poolt pakutavateks teenusteks on maastikuhooldus (teede, tänavate, haljasalade, jt korrashoid); õpilastranspordi teenus; valla kinnisvara haldamine, jt taoliste teenuste pakkumine.

Saarde Kommunaal OÜ kuulub Saarde valla eelarve konsolideerimisgruppi.

Peamiselt kasutatakse Saarde valla veevarustuseks kesk-devoni ja devoni veekompleksi põhjavett.

Põhjavee analüüsi tulemusel on piirkonnas kõrge raua- ja mangaanisisaldus.

Suurim ühisveevärgi ja –kanalisatsiooni ala on Kilingi-Nõmme linn. 2018.a teostatakse SA KIK toel Kilingi-Nõmme linna, Tihemetsa aleviku ja Saarde küla ühisveevärgi ja kanalisatsioonisüsteemi ning puhastusseadmete renoveerimise suurprojektid.

Kilingi-Nõmme linnas ühisvee ja –kanalisatsioonisüsteemide rekonstrueeritud aladel on paigaldatud tuletõrjehüdrandid. Hüdrantide veetorustiku läbimõõt on 110 mm, staatiline surve veetorustikus on 3,0. Enamik linna tuletõrje otstarbel kasutatavast veeressursist hoitakse veetöötlusjaama juures paiknevas reservuaaris (reservvee maht 162 m3).

Endise Surju valla ühisveevärk ja –kanalisatsioon koos reoveepuhastiga paikneb Surju külas, ühisveevarustus on ka Jaamaküla ja Rabaküla keskustes. Põhikoolil ja lasteaial on iseseisev vee- ja kanalisatsioonivõrk.

Surju küla ühisveevarustus on renoveeritud 2005. aastal, amortiseerunud ning keskkonnaohtliku kanalisatsioonisüsteemi ja reoveepuhasti põhjalik renoveerimine toimus 2012. – 2013.a, 2015.a renoveeriti Jaamaküla ühisveevärk.

Vald on aastaid toetanud koos riigipoolse panusega hajaasustuse veeprojekte, milles elanike poolne osalejate arv on aastatega pigem tõusnud. Samuti on tõusnud toetuste eraldamise mahud.

Jäätmemajandus

Saarde valla jäätmehooldusalasteks üldeesmärkideks on vältida ja vähendada tekkivate jäätmete koguseid, soodustada jäätmete liigiti kogumist ja taaskasutamist, vähendada jäätmetest tulenevat keskkonnaohtu. Saarde valla jäätmemajandust käsitletakse ja analüüsitakse täpsemalt koostatavas valla jäätmekavas.

Jäätmekava on kohaliku omavalitsuse üksuse arengukava osa, mis käsitleb valla jäätmehoolduse arendamist. Saarde valla jäätmekava 2018-2023 koostatakse eraldiseisvana valla arengukavast, jäätmekava on käesoleval hetkel koostamisel. Jäätmevaldajate registri andmetel on valdav enamus kinnistuomanikest liitunud korraldatud jäätmeveoga. Mitteliitunutest moodustavad enamuse kinnistute omanikud, kes elavad mujal nt välismaal, teistes omavalitsustes, mitmed elamud on kasutuses hooajaliselt.

Saarde vallas puudub jäätmejaam. Koostatavas jäätmekavas käsitletakse ja analüüsitakse jäätmejaama rajamise erinevaid võimalusi.

Saarde vallas kogutakse eraldi paber- ja kartongijäätmed, pakendijäätmed, ohtlikud jäätmed ja probleemtooted ning biolagunevad kalmistu-, aia- ja haljastujäätmed.

Valla territooriumil on avalikus kasutuses kokku 43 segapakendikonteinerit, 7 paber-, kartongpakendi konteinerit ja 4 vanapaberikonteinerit. Suureks probleemiks on konteinerite pidev ületäituvus, mis vajab koostöös omavalitsuse, taaskasutusorganisatsiooni ja jäätmekäitlejaga lahendamist.

Elektri- ja elektroonikaromusid on võimalik viia Tali ja Surju külas ning Kilingi-Nõmme linnas asuvatesse konteineritesse. Vanarehvid kogumiskoht asub Künka tänaval Kilingi-Nõmme linnas.

Kodumajapidamises tekkivad ohtlikud jäätmed on võimalik viia ohtlike jäätmete konteinerisse Surju külas ja Kilingi-Nõmme linnas.

2017 viidi läbi riigihange korraldatud jäätmeveo teenuse osutaja leidmiseks. Teenuse kontsessiooni hankeleping korraldatud jäätmeveo teenuse osutamiseks on sõlmitud Ragn-Sells AS-ga viieks aastaks

kehtivusajaga 01.08.2017-31.07.2022. Korraldatud jäätmeveoga on hõlmatud segaolme-, paberi- ja kartongi-, klaasi- ja suurjäätmed.

Kilingi-Nõmme reoveepuhasti juurde rajati kompostimisplats valla haljasaladelt, kalmistutelt ja erakinnistutelt kogutud aia- ja haljastujäätmete ning reoveesette bioloogiliseks töötlemiseks.

Valla teed, tänavad
Saarde valla omandis olevate teede ja tänavate kogupikkus on 204,7 km, millest tänavaid on 35,4 km. Mustkattega teid on 12,9 km. Valda läbivate riigimaanteede kogupikkus on 217,1 km.
Teede seisukorra hindamist on seni teostatud visuaalselt ja teede remonttöid on teostatud vastavalt kriitilisele vajadusele. Kruusakattega teedel kasutatakse katete taastustöödel purustatud kruusa fraktsiooniga 0-32 mm. Kruusateede seisukord on ebaühtlane. Teostatakse tee profileerimist (greiderdamist) ja vajadusel kasutatakse vee ärajuhtimiseks höövlikraavide lõikust. Jooksvalt on likvideeritud tee äärest võsa ja vahetatud truupe.

Teostatud peamised tööd:

- olemasolevate teede kandevõime tõstmine jämedateralise skelettmaterjali lisamisega nõrgema kandevõimega kohtades ning kruusateede pealiskihti taastamine lõikudel, kus see on vähenenud alla kriitilise piiri, tagades tee profileeritavuse;
- tee maa-ala võsast ja puudest puhastamine vallale kuuluva transpordimaa ulatuses, mis on vajalik külg- ja pikinähtavuse sh minimaalse liikumisruumi tagamiseks, samuti veerežiimi tagamiseks;
- teeäärsete vallide likvideerimine;
- truupide vahetamine;
- elamute läheduses olevate kruusateede lõikude perioodiline tolmutõrje teostamine.

Saarde valla kruuskattega teedel võib täheldada peamiselt nelja probleemi: ebapiisav drenaaž, ebapiisav kruusakiht, teevallid ja teeäärne võsa.

Saarde valla tänavad asuvad tiheasustusaladel, milleks on Kilingi-Nõmme linn ja Tihemetsa alevik. Tänavate kogupikkus on 35,4 km. Hulk tänavaid Kilingi-Nõmmes on kruusakattega. Enamus Tihemetsas asuvatest asfaltiga tänavakatetest on vanemad kui 30 aastat. Sarnaseid amortiseerunud asfaltkattega tänavaid on ka Kilingi-Nõmmes. Suurimaks puuduseks tänavate juures on puuduvad kõnniteed, seda eelkõige Kilingi-Nõmmes, kus liiklus tänavatel on linnalisele keskkonnale iseloomulikult tihe.

Kuna valda läbib Reiu jõgi oma paljude lisajõgedega, siis on valla territooriumil palju sildasid. Valla omandis on 5 silda, riigi omandis 6, eravalduses 2 ja RMK omanduses 9 silda. Valla omandis olevatest sildadest on viimastel aastatel renoveeritud Kiksu silda ja Laadi sild-paisu. Renoveerimist ootab esmajärjekorras Saunametsa sild.

Jalg- ja jalgrattateid Saarde vallas kokku on 3,65 km, millest ligikaudu 1 km (Kilingi-Nõmme – Allikukivi lõik) on valgustatud. 700 m valgustatud kergliiklustee ühendab Surju küla keskust põhikooli ja lasteaiaga. Ülejäänud jalg- ja jalgrattateed on amortiseerunud, ebatasased, kohati kruusakattega.

Koostatud on Kilingi-Nõmme Pärnu tänava kergliiklustee ehitusprojekt, mis algab Kilingi-Nõmmes Piiri tänava ja Pärnu tänava ristmikust ning kulgeb mööda Pärnu tänavat läbi kogu linna ning saab kokku varem ehitatud Kilingi-Nõmme – Allikukivi kergliiklusteega.

Vajalik on kergliiklustee pikendamine ka Surju koolimajast Jaamakülani ja Surju küla keskusest Uulu-Valga maanteeni.

Saarde vallale kuuluvate teede ja tänavate korrashoid tuleb kirjeldada kahe valla ühinemisjärgses teehoiukavas.

Tänavavalgustus ja elektrivarustus

Tänavavalgustus on Kilingi-Nõmme linnas, Tihemetsa alevikus ning Tali, Lodja ja Tõlla külas, Surjus ja Jaamakülas. Lisaks eelnevale, leidub üksikuid kasutusest väljas olevaid amortiseerunud tänavavalgustuse poste ja laternaid. Kasutuses olevad tänavavalgustuse objektid ja lõigud ei kata ühtlaselt kogu asulaid. Tänavate valgustamisel on järgitud kriitiliselt vajalikkuse ja ökonoomsuse printsiipi. Tänavavalgustuse lampidest kasutatavad lambid on enamasti naatriumlambid. Teostatud on iga-aastaseid väikesemahulisi remonttöid. Valgustuse sisse-välja lülitamiseks on kasutusel kombineeritud lahendus kaughalduse baasil interneti vahendusel, programmkella ja hämaraanduriga. Tänavavalgustuse juhtimissüsteem (sisse-välja lülitusaegade muudatused) on automatiseeritud. Lülituste aega saab juhtida interneti brauseri vahendusel.

Vallas olemasolevad majapidamised, ettevõtted ja vallaasutused on elektriga varustatud, liinid ja alajaamad vajavad samas ulatuslikku renoveerimist. Enamus on veel möödunud sajandi õhuliinid, mistõttu tugeva tuulega esineb sagedasi elektrikatkestusi. Elektrikatkestuste vältimiseks tuleks minna üle kaabelliinidele.

Andmeside

Saarde valda läbib suurematest asulatest (Kilingi-Nõmme, Tihemetsa, Tali, Surju) läbi jooksev lairiba fiiberoptiline kaabel, mis on rajatud Eesti Lairiba Arenduse Sihtasutuse poolt koordineeritud projekti raames

Saarde valla elanikud elavad suures osas hõredalt 1065 ruutkilomeetril asustatud külades, kuhu 2018 aasta seisuga ei ulatu seni olemasolev ehitatud lairiba fiiberoptiline kaabel, sh olulises strateegiliselt tähtsas Läti piiriäärses punktis Jäärja külas piiriületuskohas, kus puudub kvaliteetne mobiil- ja andmeside.

Saarde valla kodanikud vajavad igapäevaselt kvaliteetset andmesidet samaväärselt suurte keskuste võimalustega. Järjest rohkem meie igapäevasest suhtlusest, ärist, riigikorraldusest, avalikest teenustest ja ka meelelahutusest ning televisioonipildi edastamisest käib läbi lairibavõrkude. Siiamaani kasutusel olnud tehnoloogiad ja võrgud ei tule lähitulevikus enam järjest kasvava infohulga transportimisega toime

Andmeside arendamise eesmärk Saarde valla baasil peab ühtima 2009. a ITL-i poolt koostatud ja Vabariigi Valitsuse poolt heaks kiidetud „Eesti uue põlvkonna lairibavõrgu arendusvisioon“ püstitab eesmärgi saavutamisega, kus kõikidele kodudele, ettevõtetele ja asutustele peab olema kättesaadav 100Mbit/s andmesidekiirust võimaldav lairibaühendus. Selle eesmärgi saavutamine –sõltub riigi poolt 2018 aastal Elektrilevilt tellitud projekti elluviimisest, kelle eesmärk on 5 aastaga katta kogu Eesti kiire (1 Gbit/s) internetiühendusega.

Nüüdisühiskonnas peaksid kõik elanikud olema varustatud **telefonisidega**. Enamasti nii see ongi: valdavaks on muutunud mobiilside. Valla hõreda asustuse tõttu pole siiski siiani territooriumi korralikult katvat mobiilsidevõrku**.** Mobiilside kvaliteet ei rahulda eelkõige riigi piiriäärsetel aladel.

Digitaalside lauatelefoniga on varustatud väike osa elanikkonnast. On alasid, kus mobiilside ühendus puudub täiesti või ei ole see kvaliteetne (Kikepera, Saunameta, Kõveri, Jäärja jne).

Valla territooriumil on EMT, Tele2 ja Elisa mobiilside operaatorite mastid. Kärsu, Lodja, Sigaste ja Laiksaare külas asuvad valla poolt paigaldatud mastid, kuhu on võimaldatud teenust pakkuvatel operaatoritel paigaldada oma seadmeid.

Ühistransport
Ühistransporti korraldab 2015.a. Pärnumaa omavalitsuste Liit koostöös MTÜ-ga Pärnumaa Ühistranspordikeskus. Ühistranspordi sagedus sõltub reisijate arvust, mistõttu selles osas on valla territooriumil suuri puudujääke. Nende korvamiseks on vallavalitsus seni sunnitud suure koormusega rakendama valla bussitransporti, eeskätt õpilaste veoks. Valla bussitranspordiga on korraldatud ka elanike kaubaring, kus elanikke viiakse lähimasse kauplusesse ja tagasi. Nii on see korraldatud Surju, Kanaküla ja Jäärja küla piirkonnas, kuhu ühistransport ei ulatu. Ühistranspordi taastamine, optimeerimine või tihendamine on mitte ainult valla, vaid samavõrd riiklik küsimus.

Kogukonnad ja seltsitegevus

Kodanikuühiskond ja külaliikumine on Saarde vallas välja kujunemas. Külaliikumisest sõltub külaelanike kaasatus oluliste külaelu puudutavate probleemide lahendamisel ja kohalik areng. Külaseltsid ja seltsingud on projektide raames toonud küladesse vajalikke investeeringuid, korraldanud külapäevi, spordi- ja kultuuriüritusi. Tuginedes Eesti üleriigilisele planeeringule Eesti 2030 visiooni kirjeldusele, ei ole kahtlust, et kodanikuühiskonna areng mõjutab oluliselt kogukonna arengut tervikuna, lisades täiendavat sisulist väärtust piirkonnale tervikuna. Küla elab siis, kui seal elavad ja tegutsevad aktiivsed kodanikud, kes panustavad kogukonna arengusse.

Saarde vallas on 2018. a seisuga registreeritud kokku 66 mittetulundusühingut ja 2 sihtasutust.

Avalikkusele laiemalt tuntud oma aktiivse tegevuse tulemusena ning piirkonnale lisandväärtuse loojana on **MTÜ Tihemetsa Motoklubi**, kes arendab Eestis ja ka rahvusvaheliselt tuntud Lauri krossirada (tuntud ka Tihemetsa krossirajana).

2001.a asutatud **MTÜ Arendus- ja Innovatsioonikeskus Livonia** näeb oma tegevuse põhieesmärgina piirkonna looduse, kultuuripärandi ja arenguvõimaluste tundmaõppimist, keskkonnakaitse probleemidega tegelemist, keskkonnaalase teadlikkuse tõstmist, säästliku ja tervisliku eluviisi propageerimist, harrastustegevuse ja kultuurielu elavdamist ning mitmekesistamist. Ühingul on tegevliikmeid 50.

Külaseltsid
Aastaid on edukalt tegutsenud ning maakondlikku ja vabariiklikku tunnustustki leidnud Lähkma-Saunametsa, Surju-Ilvese, Ristiküla, Metsaääre, Marina, Iirise, Kikepera ja mitmed teised külaseltsid.

Sport

Saarde vallas on 12 spordiklubi: MTÜ Spordiklubi Saarde, MTÜ Saarde Spordiliit, MTÜ Tihemetsa Motoklubi, MTÜ Võimlemisklubi Githa, MTÜ Spordiklubi Vaablane, MTÜ Spordiklubi Pärnumaa Maleklubi, MTÜ Spordiklubi Sookuninga, MTÜ Surju valla spordiklubi, MTÜ KiiSport, MTÜ Saarde KINGS, MTÜ Pärnumaa Vibujaht ja Maleklubi Email Klubi.

Spordiregistri andmetel tegutses Saarde valla 12. spordiklubis 2017. aastal 535 spordiharrastajat. Neist mehi 323 ja naisi 212. Täiskasvanuid 174 ja noori 361. Spordialadest olid esindatud: jalgrattasport, jõutõstmine, kabe, kergejõustik, koroona ja novus, korvpall, kulturism ja fitness, lauatennis, lennuketta sport (discgolf), male, motosport, orienteerumine, squash, sulgpall, vibusport, võimlemine, võrkpall ja muud spordialad. (www.spordiregister.ee; 06.06.2018)

Sportimisvõimaluste tagajad peavad oma missiooniks **aidata kaasa Saarde valla elanike hea tervise hoidmisele**. Soovitakse, et **Saarde vald on mitmekülgset taristut omav, tulemusspordis edukas ja rahva heast tervisest lugupidav omavalitsus Pärnumaal**.

Spordivaldkonna hetkeolukorra täpne kaardistus, väärtused ja eesmärgid on kavas detailselt kajastada valdkonna arengukavas.

Saarde valla traditsioonilised spordisündmused
Isadepäeva sportlik tähistamine - Ennu lauatenniseturniir toimub aastast 2000. Jätkata Isadepäeva maleturniiriga. Isadepäeval algab SK Saarde Kiiruslik tšempionaat.

Jüriöö jooks – MTÜ Surju valla spordiklubi eestvedamisel ümber Surju paisjärve teatejooks.

Kergejõustik - SK Saarde korraldab 2003 aastast Saarde atleet sarivõistlust, mille teiseks osavõistluseks on Kilingi-Nõmme mitmevõistlus. 2016 lisandus Koolispordi mitmevõistlus.

Kilingi-Nõmme lahtised MV discgolfis – Discgolfi raja ehitusaastast (2014) toimuv sügisvõistlus kivist rändkarikale, millele graveeritakse võitjate nimed.

Kilingi-Nõmme triatlon - toimub 2003 aastast (ujumine 0,4 km + jalgratas 14 km + jooksmine 3,6 km). Algusaastatest on korraldaja koostööpartneriks piirkonna päästekomando, kellega kahasse korraldatakse võistlust tänaseni. 2012 aastast toimub võistkondlikus triatlonis eraldi arvestus päästekomandodele ja päästjatele.

Kolme koolimaja jooks – sai alguse Kilingi-Nõmme Gümnaasiumi koolimaja 50. sünnipäeval 2011. aastal. Sünnipäevajooks on kasvava populaarsusega.

Korvpall - Saarde valla meeste esindusmeeskond koguneb mõnel korral aastas, et esindada valda ja panustada seeläbi traditsioonide jätkumisele. Pikemaajalisem seni kestev korvpalliturniir on Saarde - Häädemeeste – Salacgriva.

Kõveri spordipäev – alates 2013. aastast Kõveri külas toimuv kogu pere spordipäev. Spordialadest on triatlon, duatlon, aerusurf ehk SUP, lastejooks ja maastikuvibu.

Lauri Motokompleks - Eesti MV ja teised sarnased motospordi harrastused.

Linnapäevade spordiprogramm – Saarde Rannakuningas/kuninganna, discgolf, tänavakorvpall jms.

Rühmvõimlemine - Kohaliku võimlemiselu tähtsündmus on 1990.a. toimuv Emadepäeva võimlemispidu, kus koos külalistega astuvad üles kõik tegutsevad kohalikud rühmad. Pidu toimub iga aasta maikuu reedel enne emadepäeva.

Saarde Jõuluturniir – toimub 2008. aastast Kilingi-Nõmme Spordihoones. 2014 aastast kaasati Tihemetsa spordihoone. Squashiturniir, sulgpalliturniir, koroonavõistlused,

paarisdiscgolf JõuluLED, võrkpall, Fitness5, vibu ja õhkrelvadest laskmine jms. Jõuluturniiri hulka kuulub ka Isadepäevast aastavahetuseni kestev Kiiruslik tšempionaat.

Vabariiklik Discgolfi sari Käpik Kilingi-Nõmme etapp.

Võrkpall - Lihavõtteturniir on saaliturniiridest pikima traditsiooniga seni kestev võrkpallivõistlus (aastast 2003). Naistepäeva paaristurniir toimub 2007 aastast, mis 2018 aastal nimetati Lumevolle turniiriks.

Saarde valla Terviserajatiste (taristute) hooldus
Koos taristute rajamisega määrata objektidele vastutavad kasutajad, tagada hooldusele kuluv eelarve ja terviseedendajatele vääriline tasu.

Kultuur

Saarde vallas korraldavad kultuurisündmusi Kilingi-Nõmme klubi, Surju rahvamaja, Tali seltsimaja, Kilingi-Nõmme muusikakool, Raamatukogud (Kilingi-Nõmme, Tihemetsa, Tali, Surju), Kilingi-Nõmme Vabaajakeskus, Saarde kirik, erinevad MTÜ-d ja Saarde kirik.

Kilingi-Nõmme klubi
Kilingi-Nõmme Klubi on Saarde valla kultuuriasutus, kus toimuvad nii vallasisesed kui ka maakondlikud ja vabariikliku tähtsusega kultuurisündmused.

Saarde valla Kilingi-Nõmme Klubi on asutatud novembris 1971. a. Maja renoveeriti aastatel 2005 – 2007. Majas on kaks saali: põhivaatesaal (214 m^2) koos suur lavaga (102 m^2) ja eessaal (160 m^2); loenguruum (49 m^2), mida kasutatakse ka koosolekute ruumina ning prooviruumina; tegelaste ruumid.

Kilingi-Nõmme Klubi põhitegevused:
- professionaalse kultuuri vahendamine;
- piirkondliku identiteedi ja kultuuripärandi säilitamine;
- isetegevusliku harrastustegevuse võimaldamine;
- taidluskultuurisündmuste ja meelelahutuse korraldamine.

Kilingi-Nõmme Klubis toimuvad aastaringselt kontserdid, teatrietendused, pärimuspäevad, perepäevad, meelelahutuslikud peod, konverentsid, näitused, maleturniirid, jne. Klubis näidatakse kino. Elanikkonnal on võimalus osaleda erinevates ringides: naisrahvatants, eakate rahvatants, nais- ja meeskoor, segaansambel, noortebänd, *line*tants, seltskonnatants. Majas käivad koos mitmed klubid: mälumäng, eakate klubi, male.

Klubi ruume kasutavad teised valla allasutused, MTÜ-d ja seltsid oma sündmuste tähistamiseks või koosolekute pidamiseks. Toimuvad ka maakondlikud sündmused (laulukonkurss „Kaunim metsalaul“). Elanikkonnal on võimalus ruume rentida suuremate perekondlike sündmuste tähistamiseks.

2017. a küttesüsteemi plahvatuse tõttu süttinud hoones said tulekahju ning selle kustutustööde tulemusena kannatada suur saal koos saalitaguste ruumidega. Vähemal määral ka lava. 2018. a valminud rekonstrueerimise projekti baasil vajab hoone kahjustada saanud osad taastamist. Tööde käigus on vajalik lisaks taastamistöödele paigaldada seni hoones puuduv ventilatsioonisüsteem, et tagada saalides vajalik õhuvahetus.

Laululava on ehitatud 1998. a Kilingi-Nõmme suveaeda. Krundi pindala on 1,63ha. Suveaias toimuvad nii kohaliku tähtsusega suvesündmused, etendused, laadad jmt sündmused. Suveaias asuva vabaõhulava 2016 aasta ehituslik tehnilise ekspertiisi hinnangul vajab lava remonti. Uuendamist vajab lava katusekatted ja kõik puidust osad.

Surju Rahvamaja, endine Surju sovhoosi söökla koos kultuuriruumidega, anti 1993. a põllumajandusreformi käigus üle vallale. 2002-2003. a renoveeriti hoone rahvamajaks, katus ja seinad renoveeriti 2009. a, 2015.a asendati kulukas vedelküttesüsteem pelletküttega.

Surju Rahvamajas tegutsevad mitmesugused taidlusringid: naisrahvatants, eakate rahvatants, eakate tervisevõimlemine, naisansambel, naiskoor, näitering, õmblusring, kangastelgedel kudumine ja jooga, mis toimub koolimajas. Alates 01.03.2018. on noortele loodud kultuuripärandi ring, kus on võimalik õppida kangastelgedel kudumist, heegeldamist, tikkimist ja kudumist.

2017 a. alustati Surju Rahvamajas riikliku koostöögruppide rahastuse toel noorsootöö arendamist. Alates 2018.a. on rahvamaja väikeses saalis avatud noortetuba, kus pakutakse noortele vaba aja veetmise võimalusi mängulisel viisil ning loodud on rahvalike tavade ja mängude ring.

Alati on oodatud uued liikmed kõikidesse ringidesse. Puudus on meestest ja vanematest poistest näiteringi.
Rahvamaja eesmärk on austada ja säilitada kohalikku ajaloolist identiteeti ja kultuuritraditsioone ning valla elanikele vaba aja sisuka veetmise võimaluste loomine rahvakultuuri ja meelelahutuse vallas.

Tali Seltsimaja hoone on rekonstrueeritud 1980-nendate lõpus, ruumides on teostatud sanitaarremont. Küttesüsteemiks on lokaalne kergkütteõlil baseeruv keskküttesüsteem, ehitatud 2002. a. Samal aastal vahetati ka vanad puidust aknad pakett plastikakende vastu. Hoone eterniidist katus on amortiseerunud, millesse on tekkinud praod ja augud, mis on ajutiselt kättesaadavate vahenditega parandatud. Saali- ja lavavalgustuse prožektorid koos valgustuse juhtimissüsteemiga on 1980-nendatest energiakulukad, amortiseerunud.

Seltsimaja pakub võimalust Tali Lasteaialaste ürituste ja kontsertide korraldamisel ning läbiviimisel, külapidude korraldamist, ruumide rentimist, lastele vaba aja veetmise võimalust ringitöö vahendusel (autoritantsuring jt). Arendamist vaja noortetuba, milleks on vajalik leida ja sisustada sobilikud ruumid ja leida juhendajad huvitegevuse edendamiseks.

Saarde vallas on 2 raamatukogu, Kilingi-Nõmmes ja Surjus ning 2 haruraamatukogu Tihemetsas ja Talil. Oktoobris 2017 a. raamatukogude reformimise käigus muudeti raamatukogude stuktuuri, Kilingi-Nõmme raamatukogule liideti haruraamatukogudena seni hallatavate asutustena tegutsenud Allikukivi Raamatukogu ja Tali Raamatukogu.

Kilingi–Nõmme raamatukogu asub 2001 a. gümnaasiumi õpilaskoduga samas hoones. Hoone on heas seisus, 2009. a rekonstrueeriti katus, 2012. a soojustati hoone fassaad. Ruumid on rahuldavas tehnilises seisukorras, vajavad vähest sanitaarremonti ja värviparandusi.

Raamatukogu võimaldab vallakodanikele vaba ja tasuta juurdepääsu informatsioonile ning teadmistele, on toeks elukestvas õppes osalemisel. Lisaks teavikute laenutamisele (tellides vajalikku ka teistest raamatukogudest), pakub raamatukogu näitusepinda ja avaliku internetipunkti arvutite ning WiFi kasutamise võimalust, korraldab arvutiõppe individuaalkoolitusi. Raamatukogus viiakse läbi kirjandusõhtuid ja kohtumisi kultuuriinimestega. Kilingi-Nõmme raamatukogu teenindab ka Kilingi-Nõmme Gümnaasiumi õpilasi. Viiakse läbi raamatukogutunde, abistatakse uurimistööde materjali otsingul. Raamatukogu on avatud muutustele , töötajad osalevad regulaarselt erinevatel täienduskoolitustel.

Kilingi-Nõmme raamatukogu Tihemetsa haruraamatukogu asub alates 2015.a Tihemetsa spordihoones. Rekonstrueeritud ruumides jätkab raamatukogu teenindamist põhikoguga samadel alustel.
Ruumid on heas korras. Küttesüsteemina kasutatakse lokaalset tsentraalset keskküttesüsteemi.

Kilingi -Nõmme raamatukogu Tali haruraamatukogu asub Tali Seltsimaja teisel korrusel ja pakub samuti lisaks oma põhitegevusele võimalust ühiselt käsitööga tegeleda, näitusepinda, avaliku internetipunkti arvutite kasutamise võimalust

Surju Raamatukogu asub külastajale soodsas kohas, teeninduspiirkonna keskuses endise Surju vallavalitsuse hoone esimesel korrusel alates 2002. a. Renoveeritud ruumid on heas korras ja sobilikud raamatukogu tööks. Raamatukogu võimaldab valla elanikele ja külalistele juurdepääsu komplekteeritud kogule ja elektronkataloogile. Kaasaegsed põhi- ja toetavad teenused on kättesaadavad igas eas raamatukogu kasutajale. Raamatukogus asub avalik internetipunkt, mis täieneb vastavalt areneva infoühiskonna nõuetele ja kasutajate vajadustele, olemas on traadita internetiühendus WiFi. Raamatukogu pakub võimalusi elukestvaks õppeks, enesetäiendamiseks, kooskäimiseks, vaba aja veetmiseks, kultuuriliseks meelelahutuseks ja koduloo uurimiseks. Toimuvad temaatilised üritused ja näitused. Raamatukogu teeb koostööd teiste raamatukogudega ja on partneriks teistele asutustele, organisatsioonidele, kodanikuühendustele, kogukonnale ning seltsidele kultuuriürituste ja erinevate koostööprojektide elluviimisel. Väljaspool raamatukogu ruume laenutatakse raamatuid hooldekodus ja erivajadusega inimestele viiakse soovitud kirjandus koju.

Kõik valla raamatukogud kasutavad elektronkataloogi URRAM.

Saarde kirik on Saarde valla ainus kogukonnakirik. Algselt Jeurges (Jäärjas) asunud kogukonnakirik kolis tänasele asukohale 17. sajandi lõpukümnenditel. Samasse ajajärku kuulub ka kirikuaias asuv pastoraat. Kirik, pastoraat, tõllakuur ning ait koos kirikuaiaga moodustavad Saarde valla ajaloo- ning kultuurimälestusliku ansambli ning Saarde kirik on Saarde valla vaatamis- ja kultuuriväärtusena avatud Saarde valla inimestele ning külalistele.

Läbi oma tegevusaja on kogukonna kirikus edendanud piirkonna rahva haridus-, kultuuri- ning väärtuskasvatust. Ka piirkonna esimene haridusasutus oli kiriku juurde asutatud kool.

Kirikus on piirkonna ainus orel, mis tagab koostöös kohaliku muusikakooliga muusikakooli õpilaste oreliõppe. Samuti kasutatakse orelit Saarde valla elanike muusikaliseks teenimiseks jumalateenistustel, talitustel ja kontsertidel.

Saarde kirikus toimuvad Saarde valla elanikele ning külalistele erinevad kontserdid, talitused, jumalateenistused ning üritused.

Aastakümneid on kohalik kirikukoor rõõmustanud lauluga kuulajaid ning esindanud Saardet erinevatel vaimulikel laulupidudel- ning päevadel.

Lisaks rahva vaimulikule teenimisele toimub koguduse juures noorte- ja lastetöö leerikooli, pühapäevakooli ning noortele ja lastele suunatud erinevate ürituste näol. Koguduses on toimunud ka läbi aastate sotsiaaltöö toetamaks Saarde valla töötuid, lapsi ja noori ning peresid.

Noorsootöö

Saarde vallas korraldatakse noorsootööd vabaajakeskuses, noortetubades, huviringides, külakeskustes ja mitmete MTÜ-de tegevuste kaudu.

Saarde vallas pakuvad avatud noorsootöö teenust **Kilingi-Nõmme Vabaajakeskus**, Tihemetsa spordihoones asuv **Tihemetsa loometuba** ja **Surju rahvamajas asuv noortetuba**. Vallas on üks huvikool. Koolinoorsootöö põhineb tunnivälisel tegevusel ning seda korraldavad kooli huvijuht ja huviringide juhid. Noorsootööga tegelevad ka raamatukogud, spordihoone, noorsoopolitsei, erinevad MTÜ-d (Võimlemisklubi Githa, Marina Külakoda , Pärnumaa Vibujaht, Jalgpalliklubi Poseidon, Saarde spordiliit, Tantsuklubi tantsuhing, Saarde lasterikkad pered).

Noorteühinguid on 6: Kilingi-Nõmme Gümnaasiumi õpilasesindus, Surju Põhikooli Oma Riigi õpilased, Forseliuse noortekogu, Noored Kotkad, Kodutütred, loomisel on noorte volikogu. Noorte töökasvatuse edendamiseks on igal suvel moodustatud Eesti Õpilasmaleva töörühmad. Regulaarseid kokkusaamisi Saarde lastele ja noortele korraldab Saarde Kogudus.

2017 a. septembrist asus riik toetama läbi kohalike omavalitsuste 7-19. a. noorte huviharidust ja huvitegevust, mille abil on Saarde noortele juurde tekkinud valla erinevas paigus üle 40 huviringi. Palgaliste noorsootöötajate arv on 3, üks vabatahtlik noorsootöötaja.

Kilingi-Nõmme Vabaajakeskus on partner Eesti Avatud Noortekeskuste Ühendusele ja Eesti Noorsootöö Keskusele. Vabaajakeskus tegutseb avatud noorsootöö põhimõtteid järgides. Noorsootöö eesmärk on pakkuda noorele inimesele vabatahtlikkuse alusel osalemise võimalusi, et toetada tema aktiivsust ja toimetulekut ühiskondlikus elus.

Hoone asub puitkonstruktsiooniga kahekorruselises hoones Kilingi-Nõmmes Pärnu tn 62. Hoone on ahiküttega. Hoones on tehtud sanitaarremont 2007 a. Hoone soojapidavus on halb. Puidust aknad on ebatihedad, vajunud. Fassaad ja katusealune ning laed on soojustamata. Hoone kütmine toimub ahjukütte baasil. Arenguperspektiivina nähakse hoone olukorra parandamist.

Noorsootöö haridusasutuste baasil teostajateks on Kilingi-Nõmme Gümnaasium, Surju Põhikool, Kilingi-Nõmme Muusikakool ja Kilingi-Nõmme Spordihoone. Haridusasutuste poolt teostatav noorsootöö peamine tegevusvaldkond baseerub noortele suunatud huviringide korraldamisega ja huvihariduse võimaldamisega. Saarde kiriku juures tegutseb Pühapäevakool. Igal aastal tegutsevad Saarde vallas Eesti Õpilasmaleva töörühmad.

Koostöö

Saarde vald on Pärnumaa Omavalitsuste Liidu (POL), Eesti Linnade ja Valdade Liidu (ELVL) ja Mittetulundusühingute Rohelise Jõemaa Koostöökogu ja Pärnu Lahe Partnerluskogu liige.

Ühis- ja õpilastranspordi korralduseks on vald Pärnumaa Ühistranspordi Keskuse (PÜTK) liige ning elektrihangetel toimub koostöö Pärnumaa Omavalitsuste Liidu tasemel. Koostööd tehakse vallas registreeritud mittetulundusühingutega. Koostöö teiste omavalitsustega ja mittetulundusühendustega ning rahvusvaheline koostöö saaks olla aktiivsem avalike teenuste arendamise eesmärgi nimel.

Arengusuundumused ja väljakutsed aastal 2018

Saarde valla arengut analüüsides tuli välja 13 valda iseloomustavat suundumust, mis arengukava kehtivusperioodi jooksul (so aastani 2028) vajavad valla elu planeerivate ja valla heaks panustavate isikute poolt teadlikku arvestamist ja tegutsemist. Loetelus on nii valla arengut soodustavaid kui ka raskendavaid väljakutseid (joonis 17).

Joonis 17. Valla arengut soodustavad (rohelistes toonides) ja raskendavad (punastes toonides) väljakutsed

Visioon

Visioon on soovitud tulevikupilt vallast aastaks 2028. Visiooni kokkuleppimine kogukonna poolt on oluline, kuna see lihtsa lausega kirjeldatud pilt tuletab igapäevaelu toimetuste juures meelde, mille saavutamise nimel tegutsetakse.

Saarde vallas on kõik võimalused õnnelikuks eluks. Koos tegutsedes on loodud elanike eneseteostust võimaldav majanduskeskkond, arengut toetav haridusruum ja tervist tugevdav elukeskkond.

Missioon

Missioon on sõnastatud selleks, et meelde tuletada *milleks*, *kelle jaoks* ja *kuidas* kohalikus omavalitsuses elu edendatakse.

Saarde valla missioon on tagada kvaliteetne kohalik elu- ja majanduskeskkond, elanikele vajalikud ja kättesaadavad avalikud teenused ning olla koostöö ja partnerlussuhete tingimuste looja, toetaja ning eestvedaja.

Strateegilised eesmärgid

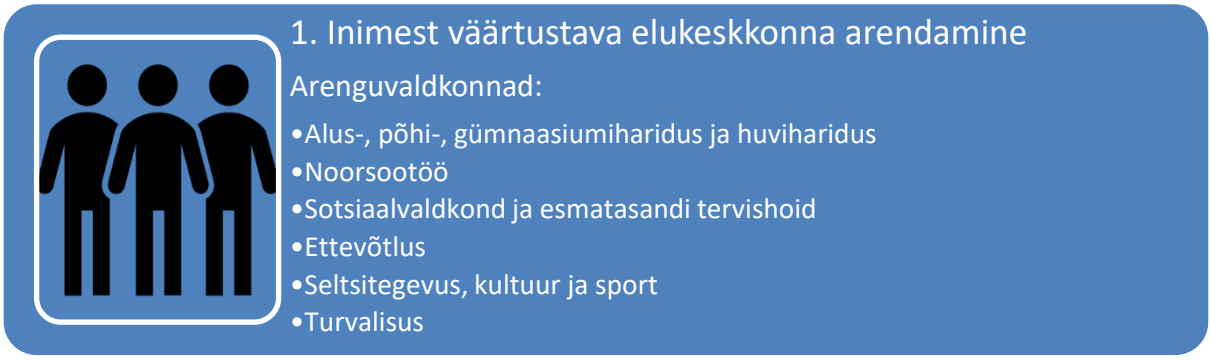

Esimene strateegiline eesmärk võtab kokku tegevusvaldkonnad, mida inimene elukaare jooksul oma arenguks ja eneseteostuseks vajab.

Alus-, põhi- gümnaasiumiharidus ja huviharidus - valdkonna arengus peetakse väga tähtsaks õpetaja rolli ning õpetajate kutsemeisterlikkuse tõstmist. Haridusasutuste poolt pakutav õppe- ja kasvatusalane tegevus on väärtus, mida tuleb hoida ja tugevdada. Järgneva arenguperioodi jooksul on lisaks investeeringutele oluline tagada hallatavate asutuste üleselt tugiteenused (sh hariduslike erivajadustega lastele tugiteenuse - logopeed, eripedagoog - tagamine juba lasteaedades).

Noorsootöö valdkonna arendamise eesmärk on noortele nende arenguks ja eneseteostamiseks vajalike mitmekülgsete võimaluste tagamine.

Sotsiaalvaldkonna ja esmatasandi tervishoiuteenuse arendamisel on oluline jätkata ja tugevdada sotsiaal- ja tervishoiuteenuste pakkumist vallakeskuses Kilingi-Nõmmes ja Surju asulas, kus oleks tagatud vähemalt esmatasandi sotsiaal- ja tervishoiuteenused. Arengukava perioodi jooksul pööratakse teenuste arendamise kõrval olulisel määral tähelepanu ka sotsiaalsfääri taristu (nt perearstikeskused, terviserajad) arengule. Ennetustöös on fookus pere väärtustamisel, perekondade hakkamasaamise toetamisel. Lahendamist ootab invatranspordi teenuse tagamine.

Ettevõtlus on strateegilise tähtsusega valdkond, kuna tänu ettevõtluse arengule saavad elanikud kohalikus omavalitsuses tööd ja eneseteostuse võimalusi. Käesoleval juhul on ettevõtluse temaatika paigutatud just inimese väärtustamise eesmärgi alla, kuna töökohtade olemasolu ja ettevõtluses osalemine omavad olulist rolli inimese eluga rahulolu juures. Järgneval arenguperioodil on väga oluline ettevõtetele vajaliku taristu loomine, sh teenuste arendamiseks ja väljatöötamiseks, et luua soodsad tingimused kohalike ettevõtete arenguks. Vajalik on kohaliku omavalitsuse koostöö ettevõtjatega, kohaliku ettevõtluse toetamine, tunnustamine, ühisürituste korraldamine. Oluline on muuta vald ettevõtjatele atraktiivseks. Selleks soovitakse olla ettevõtjale hea koostööpartner kiires ametkondlikus asjaajamises. Samuti peetakse vajalikuks ettevõtjate, haridusasutuste ning kogukonna koostööd. Valla teenuste pakkumises nähakse ruumi suuremaks koostööks ettevõtjatega.

Tööjõu konkurentsivõime tõstmiseks on oluline elukestev õpe ning vajadusel täiendõppe toetamine. Samuti elamispinna (sotsiaalkorterite) tagamine ja elamumajanduse arendamine.

Seltsitegevus, kultuur ja sport – Seltsitegevus ja kodanikuühiskonna areng on elanikele sotsiaalse aktiivsuse tagamiseks väga oluline. Identiteeditunde tugevnemine omakorda annab jõudu arendada kodukohta läbi vabatahtliku ühistegevuse. Järgneval arenguperioodil on oluline luua elanikega koostöös juurde haridus- ja vaba aja sisuka veetmise võimalusi. Selleks jätkub seltside poolt algatatud projektide toetamine (sh traditsiooniliste kultuuri- ja spordiürituste toetamine).

Turvalisuse tagamisel on kogukondadel ja identiteedil samuti oluline roll. Seetõttu peetakse vajalikuks nt naabrivalve tegevuse toetamist, turva-ja valvesüsteemide arendamist. Lahendamist ootab päästekomando uuele hoonele sobiva asukoha leidmine ja selle ehitamine.

Teine strateegiline eesmärk köidab endas taristu arengut, mis on vajalik elukeskkonna ja ettevõtluse arengu toetamiseks, et kohalik omavalitsus püsiks majanduslikus mõttes konkurentsivõimeline, ja et kohalik omavalitsus oleks sotsiaalses mõttes elujõuline. Selleks peaksid taristu lahendused olema kaasaegsed, mugavad, turvalised ja keskkonnasõbralikud.

Ühisveevärk ja kanalisatsioon – jätkuvalt on oluline asulates ühisveevärgi- ja kanalisatsioonisüsteemide uuendamine ja laiendamine (vastavalt ühisveevärgi- ja kanalisatsiooni arengukavale). Ressursimahukuse tõttu on see aeganõudev töö. Süsteemide toimimiseks ja keskkonna säästmiseks on oluline pumplate, reoveepuhastite ja trasside uuendamine.

Teed, tänavad ja sillad – töid teedel ja tänavatel teostatakse teehoiukava kohaselt ja kriitilistest vajadustest tulenevalt. Peale teekatete parandamise ja uuendamise on oluline tähelepanu pöörata nii riigimaanteede kui ka kohalike teede maha- ja pealesõitude väljaehitamisele (vastavalt kavandatavatele koormustele). Planeeritav ***Rail Baltic*** raudteetrassi ehitus – materjalide vedu - toob siinsetele teedele suure raskeveokite lisakoormuse. Läbiv põhimõte teede ja tänavate rajamisel ja korrastamisel on ka liiklusohutuse tagamine. Senisest suuremat tähelepanu pööratakse arengukava perioodil kergliiklusteede väljaehitamisele, mis tagab elanikele senisest paremad tervisliku liikumise võimalused.

Tänavavalgustus vajab tervikuna kaasajastamist ja rekonstrueerimist. Järk-järgult minnakse üle LED tehnoloogiale ja uuendatakse ühenduskaableid ning valgustuse juhtimissüsteeme.

Andmeside – kaasaegse andmeside arengule kaasaaitamine**,** sh eeskätt koolidele ja lasteaedadele piisava andmeside kiiruse tagamine, on üks peamisi kohaliku omavalitsuse ülesandeid.

Ühistransport – Elanike vajadustele vastava ajalise sagedusega liinivõrk võimaldab inimestel elada maal, ent vajadusel töötada, õppida ning teenuseid tarbida kaugemal. Ühistranspordi vastavusse viimine elanike vajadustega on üks maal elamist võimaldavatest teguritest. Kohaliku omavalitsuse ülesanne koostöös maakondliku ühistranspordikeskusega (PÜTK) on vallasisese ühistranspordivõrgu tagamine (sh õpilasliinid ja sotsiaaltransport). Samuti on vajalik kaasa aidata transpordi võimaldamisel valla suursündmusi arvestades.

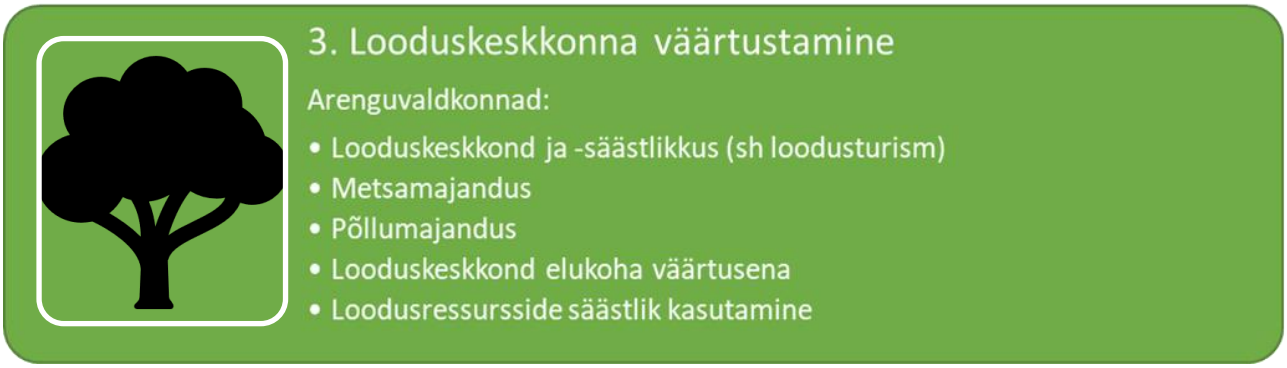

Kolmas strateegiline eesmärk on pühendatud suure hõreasustatud Saarde valla rikkusele ja eripärale ehk loodusressursile.

Peamine põhimõte, mida selle eesmärgi all tegutsedes silmas peetakse on see, et tagada tuleb jätkusuutlik keskkond: looduskeskkond peab väärtusena säilima ning ettevõtluskeskkond ressursse kaalutletud otsuste alusel majandama. Metsa- ja põllumajandus on valla ettevõtjate peamised, ulatuslikemad ja traditsioonilised tegevusvaldkonnad, milles omatakse pikaajalisi kogemusi ja teadmisi.

Kolme strateegilist eesmärki toetavad Saarde ja Surju valla ühinemisel sõnastatud eesmärgid, mis pandi kirja **ühinemislepingusse** ning mis keskenduvad üheskoos tegutsemisel tekkivate eeliste ärakasutamisele:

1.Tagada ühinenud valla elanikele **kvaliteetsed** ja **ruumiliselt kättesaadavad**, **majanduslikult tõhusalt korraldatud avalikud teenused**.

2. Arendada välja **teeninduskeskused** ning **kaasata kogukonda**, et pakkuda elanikele vajalikke ja kvaliteetseid igapäevateenuseid.

3. Suurendada ühinenud valla **haldussuutlikkust** ning tagada hea avaliku halduse parima praktika juurutamine.

4. Ühendada valdade potentsiaal piirkonna **parema arengu-** ja **konkurentsivõime saavutamiseks** ning **ettevõtlusele soodsa arengukeskkonna** loomiseks.

5. Edendada **kohalikku demokraatiat**, stimuleerides **kodanikualgatust** ning **kodanikuühendusi** (sh seltsitegevus, külaliikumine) senisest aktiivsemalt kohalikust elust osa võtma.

6. Austada ja säilitada **kohalikku ajaloolist identiteeti** ja **kultuuritraditsioone**

Arengukava seire

Tulenevalt KOKS-ist vaadatakse arengukava täitmine vallavalitsuse esildisel iga-aastaselt vallavolikogus üle ning vajadusel uuendatakse ja täiendatakse seda, eeskätt Lisas 1 olevat tegevuskava ja Lisas 2 eelarvestrateegiat.

Arengukava täitmise võimalikud riskid

Riskid	Riskide maandamise võimalused
Elanikkonna jätkuv vähenemine ja vananemine, mis ei võimalda kvaliteetseid teenuseid pakkuda ning seadusega KOVile pandud kohustusi täita.	Atraktiivse elu- ja majanduskeskkonna loomine (strateegiliste eesmärkide 1-2 elluviimine)
Keskkonnanõuete karmistumine - traditsioonilistes majandusharudes tegutsevad ettevõtjad ei suuda tegevuses ümber orienteeruda.	Mitmekesise majanduskeskkonna loomise võimaldamine
Rahaliste ressursside nappus, mille tõttu vajalikud tööd peavad lükkuma tulevikku, mis omakorda suurendab tööde maksumust (kuna objektid amortiseeruvad, hinnad kasvavad).	Projektitoetuste maksimaalne kasutamine, pikaajalised kokkulepped oluliste investeeringute teostamiseks
Elanike vähene huvi kogukonna arengus kaasa rääkida ja seltsitegevuses osaleda - kuna tegu on väikeste kogukondadega, võib nt inimeste-vaheline konflikt põhjustada seltsitegevuse hääbumise (pole nö oma tegevust kellelegi teisele pärandada).	Kogukondade ja seltsitegevuse toetamine
Võõrtööjõu kasutamine ettevõtetes hoiab palgataseme kohalike elanike jaoks madalal, mis ei taga hakkamasaamist ning põhjustab väljarännet.	Sotsiaalselt vastutustundlike ettevõtete tunnustamine, elanike ettevõtlikkuse kasvatamine.
Loodusressursside, sh maavarade liiv ja kruus, **ülemäära kaevandamine**, millega muudetakse ja vähendatakse oluliselt miljööväärtuslikku elukeskkonda, ja mille tulemusena väheneb piirkonna atraktiivsus, elanike soov siin elada.	Koostöös Keskkonna- ja Majandusministeeriumiga taotletakse loodusressursside kaevandamist ja kasutamist, säilitades loodusliku tasakaalu.

Eelarvestrateegia põhijäreldused perioodiks 2019-2022

- Tulumaks moodustab põhitegevuse tuludest ligi poole. Tulumaksu laekumise trendide arvestamisel on määrav mõju kulupoliitika kujundamisele.
- Tegevuskulud kasvavad üldjuhul inflatsiooni võrra ning tööjõukuludesse on 2019.aastaks kavandatud ainult alampalga muutused
- Investeeringuid on lisaks omavahenditele (jooksvad tulud miinus jooksvad kulud) võimalik teostada ainult täiendavate (projekti)toetuste ja laenukohustuse võtmise arvelt
- Kui vald koos sõltuvate üksustega suudab kinni pidada eelarvestrateegias kavandatust, siis ei teki likviidsusprobleeme ega raskusi põhitegevustulemi positiivsena hoidmisega.

Lisa 1 Tegevuskava 2019-2028 (sh eelarvestrateegia investeeringud 2019-2022)

*tegevuste maksumused tuhandetes eurodes

Nr	Tegevus	2019	2020	2021	2022	Kokku	Välis-vahendite kaasamine	2023 - 2028
Strateegiline eesmärk 1: **Inimest väärtustava elukeskkonna arendamine**								
Valdkond 1.1: **Alus-, põhi-, gümnaasiumiharidus ja huviharidus**								
1.1.1	Kilingi-Nõmme Gümnaasiumi hoonete renoveerimine, sh tööõpetusmaja ja staadioni abihoone	35	800	765		1 600	KOV, laen, EAS jt	
1.1.2	Surju Põhikooli renoveerimine (välisfassaad, õuesõppekeskuse rajamine, staadioni renoveerimine, ruumide renoveerimine, seadmed, IT)	100	113	76	159	448	EAS jt	
1.1.3	Surju Lasteaia treppide ja vundamendi renoveerimine ning mänguväljaku atraktsioonide uuendamine	6	26	10		42	EAS, KIK jt	
1.1.4	Surju Lasteaia täiendava sõimerühma ehitus ja rühmaruumide renoveerimine	50			20	70		
1.1.5	Kilingi-Nõmme lasteaia Krõll keldrikorruse remont; mänguväljakute renoveerimine ja aiamaja ehitamine		20	20		40	EAS, KIK jt	
1.1.6	Kilingi-Nõmme Muusikakooli õppekoha avamine Surjus	10				10		
1.1.7	Kilingi-Nõmme Muusikakooli õpperuumide ehitus Kilingi-Nõmme Pargi tn. 6	70				70		
1.1.8	Laste mänguväljakute uuendamine					0	EAS, LEADER jt	x
Valdkond 1.2: **Noorsootöö**								
1.2.1	Tihemetsa huvikeskuse kontseptsiooni väljatöötamine ja arendus, sh lasketiir			480		480	LEADER, PRIA jt	x
1.2.2	Tali noortetoa rajamine					0		x

1.2.3	Kilingi-Nõmme vabaajakeskuse arendus, katuse ja fassaadi renoveerimine		30			30	EAS jt	
1.2.4	Surju noortetoa remont ja sisustamine	5	5			10		
Valdkond 1.3 **Sotsiaalvaldkond ja esmatasandi tervishoiuteenus**								
1.3.1	Surju hooldekodu vana hoone renoveerimine		60		90	150		
1.3.2	Kilingi-Nõmme Tervise- ja hoolduskeskuse energiatõhususe parandamine		550			550	Riiklik energiatõhususe projekt	
1.3.3	Kilingi-Nõmme perearstide ja hoolduskeskuse ruumide renoveerimine	180				180	Laen, EAS jt	
1.3.4	Sotsiaalkorterite (-maja) teenuse tagamine	60	160			220	Kuni 50% riigi toetus	
1.3.5	Surju tervisekskuses perearstiteenuse kättesaadavuse tagamine		10			10		
1.3.6	Tali perearstiteenuse kättesaadavuse tagamine		9			9		
1.3.7	Kilingi-Nõmme Tervise- ja Hoolduskeskuse õueala rekonstrueerimine			60		60		
1.3.8	Kilingi-Nõmme sauna pesemis- ja leiliruumide remont		10			10		
1.3.9	Tihemetsa sauna uue küttekolde ja kerise ehitus vana katla ning vahetamine. Pesemisruumide sanitaarremont	5				5		
Valdkond 1.4 **Ettevõtlus**								
1.4.1	Pärnu 46 ärihoone rekonstrueerimine		30	350		380	EAS jt	
1.4.2	Vallavalitsuse hoone projekteerimine ja rekonstrueerimine	30	300			330	EAS jt	
Valdkond 1.5 **Seltsitegevus, kultuur ja sport**								

1.5.1	Kilingi-Nõmme klubi kontseptsiooni loomine, ehitus ja uuendustööd (saali remont, kaasaegse heli- ja valgustehnika paigaldamine; maja eesosa katuse vahetus; majaesise parkla korrastamine, sadevee süsteemi ehitus, tänavavalgustuse rajamine)	60	40			100	Kindlustus, KULKA jt	
1.5.2	Laulu- ja tantsulava renoveerimine Surju pargis			50		50	LEADER, KULKA jt	
1.5.3	Laululava rekonstrueerimine Kilingi-Nõmmes	50				50	LEADER, KULKA jt	
1.5.4	Lähkma külamaja katuse renoveerimine		45			45	LEADER jt	
1.5.5	Tali Seltsimaja katuse renoveerimine, mälestuskivi valgustamine ja terviseraja (välijõusaal) rajamine			50		50		
1.5.6	Surju raamatukogu remont, IKT-vahendite kaasajastamine ja ruumide sisustuse uuendamine		10		10	20	KULKA jt	
1.5.7	Surju rahvamaja seinte ja katuse remont, lavaseadmete ja -kardinate uuendamine; ringide tööks vajalike seadmete soetamine	20	10	10	20	60	KULKA jt	
1.5.8	Ajalooliste ja kultuuriliste objektide (nt kirikud, kalmistud, mälestusmärgid) väärtustamine	5	15			20	KIK jt	
1.5.9	Kilingi-Nõmme ujula rajamine		25		975	1 000	EAS jt	
1.5.10	Surju Põhikooli staadioni renoveerimine				100	100	EAS jt	
1.5.11	Lauri Motokompleksi arendamine	10	15			25	PRIA, LEADER jt	
1.5.12	Tihemetsa lasketiiru arendus	25				25	PRIA, LEADER jt	
Valdkond 1.6 **Turvalisus**								
1.6.1	Kinnistu leidmine ja eraldamine päästekomando hoone rajamiseks Kilingi-Nõmmes	0						
	Eesmärgi 1 maksumus kokku:	**721**	**2 283**	**1 871**	**1 374**	**6 249**		
Strateegiline eesmärk 2: **Elukeskkonda toetava taristu kaasajastamine**								
Valdkond 2.1 **Ühisveevärk ja – kanalisatsioon**								
2.1.1	Tali, Veelikse, Tõlla, Jaamaküla, Metsasääre, Rabaküla ÜVK projektid	50	200	200	100	550	KIK	

2.1.2	Jätkuv osalemine hajaasustuse programmis	53	60	60	60	233		
2.1.3	ÜVK piirkondade laiendamine	40				40		
2.1.4	Reiu jõeäärse piirkonna reoveekäitluse süsteemide ehitus		10	10	10	30	KIK	
2.1.5	Jäätmejaama rajamine		25		160	185	KIK	
Valdkond 2.2 **Teed ja tänavad, sillad**								
2.2.1	Teede, tänavate ja sildade renoveerimine vastavalt teehoiukavale	300	300	300	300	1 200	riik	
2.2.2	Surju-Saunametsa mustkatte alla viimine					0	riik	
2.2.3	Veelikse-Tali mustkatte alla viimine					0	riik	
2.2.4	Tihemetsa – Kärsu tee mustkatte alla viimine					0	riik	
2.2.5	Kilingi-Nõmme-Tihemetsa kergliiklustee rajamine			150		150	EAS jt	
Valdkond 2.3 **Tänavavalgustus**								
2.3.1	Tänavavalgustuse (ülekäiguradade, parklate jms valgustuse) kaasajastamine			40		40	EAS, KIKI jt	
2.3.2	Allikukivi-Tihemetsa vahelise tänavavalgustuse rajamine kergliiklusteele			40		40	EAS, KIKI jt	
Valdkond 2.4 **Ühistransport**								
2.4.1	Valla bussijaamade disainimine ja rekonstrueerimine	10	6	6	6	28	EAS (PÜTK) jt	
	Eesmärgi 2 maksumus kokku:	**453**	**601**	**806**	**636**	**2 496**		
Strateegiline eesmärk 3: **Looduskeskkonna väärtustamine**								
Valdkond 3.1 **Looduskeskkond ja -säästlikkus (sh loodusturism)**								
3.1.1	Surju paisjärve (sh paisu) renoveerimine, kalatrepi ehitus		30		220	250	KIK	
3.1.2	Valla paisjärvede korrastamine, ujumiskohtade puhastamine, ujumissildade taastamine	5	5	12		22	KIK, LEADER jt	
Valdkond 3.2 **Looduskeskkond elukoha väärtusena**								
3.2.1	Kergliiklusteede, rohe-virgestusalade rajamine (tervise- ja suusarada, välijõusaal ja tervisepark)		15	70	15	100	KIK, LEADER jt	
3.2.2	Lavi paisjärve puhkeala arendus	70				70	LEADER	
3.2.3	Valla parkide ja haljasalade planeerimine ja ehitamine			20	60	80	EAS jt	

3.2.4	Saarde 100 tamme salu valgustuse ja kõnnitee rajamine, pinkide paigaldus		12			12	LEADER jt	
3.2.5	Kilingi-Nõmme keskväljaku projekteerimine ja ehitus		30	300		330	EAS jt	
3.2.6	Maastikku ja keskkonda risustavate hoonete lammutamine	30	30	30	30	120	KIK jt	
Valdkond 3.5 **Loodusressursside säästlik kasutamine**								
	Eesmärgi 3 maksumus kokku:	**105**	**122**	**432**	**325**	**984**		

Eesmärkide maksumused kokku 2019-2022

*tegevuste maksumused tuhandetes eurodes

	2019	**2020**	**2021**	**2022**	**Kokku 2019-2022**
Strateegiline eesmärk 1: Inimest väärtustava elukeskkonna arendamine	721	2 283	1 871	1 374	6 249
Strateegiline eesmärk 2: Elukeskkonda toetava taristu kaasajastamine	453	601	806	636	2496
Strateegiline eesmärk 3: Looduskeskkonna väärtustamine	105	122	432	325	984
	1 279	3 006	3 109	2 335	9 729

Lisa 2 Eelarvestrateegia

Eelarvestrateegia koostatakse arengukavas sätestatud eesmärkide saavutamiseks, et planeerida kavandatavate tegevuste finantseerimist. Eelarvestrateegia koostamisel on lähtutud kohaliku omavalitsuse korralduse seaduse §-st 37 ja kohaliku omavalitsuse üksuse finantsjuhtimise seaduse KOFSi §-st 20. Eelarvestrateegia koostatakse eelseisva nelja eelarveaasta kohta. Eelarvestrateegias esitatakse kohaliku omavalitsuse üksuse majandusliku olukorra analüüs ja prognoos eelarvestrateegia perioodiks, eelarvestrateegia koostamisele eelnenud aasta tegelikud, jooksvaks aastaks kavandatud ja eelarvestrateegia perioodiks prognoositavad näitajad.

Käesolev eelarvestrateegia käsitleb Saarde valla ja tema konsolideerimisgruppi kuuluvate Saarde Kommunaal OÜ ja SA Kilingi-Nõmme Tervise-ja Hoolduskeskuse tegevustulusid, tegevuskulusid, investeeringuid ja finantseerimistegevust ning nendest lähtuvaid rahavoogusid. Eelarvestrateegia annab ülevaate omavalitsuse, seotud üksuste finantsseisundist ning võimekusest olemasolevaid kohustusi täita.

Saarde valla eelarve on tekkepõhine ja eelarvestrateegia koostamisel on lähtutud tekkepõhise eelarve üldpõhimõtetest. Käesolev on esimene eelarvestrateegia, mis on koostatud pärast haldusreformi. Eelarvestrateegia koostamisel on lähtutud Saarde valla arengukavast aastani 2028.

Ülevaade majanduskeskkonnast

Riigi tasand

Eesti majandus kasvas 2017.aastal varasema aastaga võrreldes 4,9%. SKP jooksevhindades oli 23,0 miljardit eurot.

2016. ja 2017. aastal ELi valitsuste eelarvepositsioon lõdvenes ning tänu globaalse kaubavahetuse ja majandusaktiivsuse elavnemisele on ka Eesti majandus saanud sisse uue hoo. Vaatamata harjumatult kiirele kasvule 2017. aastal ei saa siiski öelda, et Eesti majandus oleks üle kuumenenud. 2018. aastal aeglustub majanduskasv prognoosi kohaselt 4% ja edaspidi 3% lähedale. Kokkuvõttes võib öelda, et Eesti majanduse sisemised riskid on madalad, kuna erasektor on tegutsenud väga ettevaatlikult. Ühtlasi on Eesti ettevõtete konkurentsivõime hea, mida kiire palgakasv ei ole seni ohustanud. Need tegurid avalduvad jooksevkonto 3%ses ülejäägis, mis lähemal paaril aastal püsib.

Rahandusministeeriumi 2018.aasta kevadise majandusprognoosi alusel kasvab Eesti majandus 2018. aastal 4,0% ja 2019.aastal 3,2%. Aastaks 2020 oodatakse 3,0%st kasvu. Aastatel 2021-2022 peaks Eesti majandus kasvama keskmiselt 2,9% aastas. Kasvu peaks toetama töötlev tööstus ning ekspordile orienteeritud valdkonnad. Tugev nõudlus toob kaasa investeerimisaktiivsuse ja tarbimisvõime suurenemise.

Sisenõudluse osas küll SKP kasv kiirenes kasumite kasvule pöördumise toel ja kuigi palgatulu kasv eelmise aastaga võrreldes veidi kiirenes, piiras elanike ostujõu kasvu 3,4%ni tõusnud inflatsioon. 2018. aasta tulumaksureform tõstab oluliselt madalapalgaliste sissetulekuid, kelle tarbimiskalduvus on kõrge, kuid arvestades tarbijate senist konservatiivsust võib säästumäära mõningane tõus siiski jätkuda. 2018.aastal langeb inflatsioon 2,9%ni ja 2019. aastal 2,3%ni. Inflatsiooni pidurdumise taga on

välistegurite nagu nafta ja toiduhindade pidurdumine ning maksumeetmete mõnevõrra tagasihoidlikum mõju. Kui euroala inflatsioon peaks mõne aasta jooksul jõudma 2%ni, siis Eesti hinnatõus kujuneb sellest mõnevõrra kõrgemaks.

2017. aastal jätkus positiivne tööturu areng ning majanduskasvu kiirenedes püsis ka nõudlus tööjõu järele kõrge. 2018. aastal prognoositakse hõive 0,8%list kasvu. 2019.aastal oodatakse hõive kasvu aeglustumist 0,5%ni majanduskasvu stabiliseerumise ning tööjõu pakkumise piirangute tõttu. Tööpuuduse määr võib lähiaastatel suureneda.

Keskmise palga kasvutempo 2018. aastal on prognoosi kohaselt 7,0%. Alates 2019. aastast oodatakse palgakasvu aeglustumist allapoole 6% tulenevalt majanduskasvu stabiliseerumisest. Reaalpalga ehk inflatsiooniga korrigeeritud palgakasv kiireneb käesoleval aastal 4,0%ni hinnatõusu tempo aeglustumise tõttu.

2018. aasta valitsussektori eelarveülejääk ulatub prognoosi kohaselt 0,5%ni SKPst. Keskvalitsuse positsiooni parandavad vähenenud riigieelarve kulud sotsiaalvaldkonnale ning suurenenud maksuprognoos, kus tööjõumaksude parem laekumine ületab kahanenud aktsiisiprognoosi. 2019. aastal on oodata valitsussektori eelarvepuudujääki 0,2% SKPst. Puudujääki langevad keskvalitsus ning kohalikud omavalitsused, kus maksutulude kasv jääb alla nii investeeringute kui sotsiaalkulude kasvule. Ka aastatel 2020-2022 jääb valitsussektori eelarve puudujääki.

Omavalitsuse tasand

Omavalitsusüksuse peamiseks ülesandeks on iseseisvalt korraldada ja juhtida kohalikku elu, lähtudes elanike õigustatud vajadustest ja huvidest ning arvestades valla arengukava.

Saarde valla elanike arv 01.01.2018. aasta seisuga oli 4722 ning 31.07.2018 seisuga 4669. Elanike arvu jätkuv langus pidurdab omavalitsusüksuse tulubaasi kasvu ning üldist arengut. Järgnevate aastate prioriteetideks on olemasolevate teenuste mahu säilitamine ning erinevate toetuste maksimaalne kaasamine tegevuste ja investeeringute finantseerimiseks. Erilist tähelepanu pööratakse valla varade ja vahendite efektiivsemale kasutamisele ja sellest tulenevatele **reorganiseerimistele**.

Strateegiaperioodi esimesel aastal on eelarve puudujäägis, järgnevatel aastatel aga prognoosikohaselt ülejäägis.

Tulubaasi ülevaade ja prognoos

Tulumaks

Maksumaksjate arv on prognoosikohaselt 2018. aastal võrreldes eelneva aastaga suurenenud 2,7%. Kogu strateegiaperioodil on prognoositud maksumaksjate arvu vähenemist.

Sissetulekute kasvuks prognoosime eelarvestrateegia perioodiks 1,2%. Eesti keskmiseks prognoositule jääb meie sissetulekute kasvu prognoos alla. Kui Eesti keskmine töötasu oli 2018. aasta II kvartalis 1321 eurot, siis Pärnumaa keskmine 1065 eurot.

Tulumaksu laekumise andmed							
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Maksumaksjate arv*	23 140	23 174	23 800	24 100	24 200	24 200	24 200
Maksumaksjate arvu muutus	0,0%	0,1%	2,7%	1,3%	0,4%	0,0%	0,0%
Väljamaksed füüsilistele isikutele*	21 807 080	23 661 976	24 200 000	25 000 000	25 200 000	25 400 000	25 600 000
Sissetulek inimese kohta kuus	74	85	85	86	87	87	88
Sissetuleku kasv	0,0%	14,9%	0,0%	1,2%	1,2%	0,0%	1,2%
Sissetuleku kasv Eestis kokku	4,5%	3,0%	4,0%	3,3%	3,0%	3,6%	3,7%
Tulumaksu laekumine*	2 635 394	2 807 429	2 940 000	2 970 000	3 000 000	3 025 000	3 050 000
Tulumaksu laekumise kasv	0,0%	6,5%	4,7%	1,0%	1,0%	0,8%	0,8%
Tulumaksu laekumise ja sissetulekute suhe	11,60%	11,60%	11,84%	11,88%	11,91%	11,91%	11,91%

Maamaks

Saarde vallavolikogu on kehtestanud Saarde valla haldusterritooriumil maamaksumääraks 2,4% ja 2,5% maa maksustamishinnast, väljaarvatud haritava maa ja loodusliku rohumaa maamaksumäär, mis on 1,5% ja 1,0% maa maksustamishinnast. Saarde vallas on ca 20% pindalast maatükid, mis on kaitsealad, sihtkaitsevööndi maa, püsielupaikade sihtkaitsevööndi maa, piiranguvööndi maa, hoiualade maa. Eelpool nimetatu on kas maamaksust vabastatud või maksustatud 50% .

Tasandus- ja toetusfond ja muud toetused tegevuskuludeks

Tasandusfondist toetuse eraldamise aluseks on arvestusliku keskmise tegevuskulu ja arvestuslike tulude vahe. Vahe kaetakse koefitsiendi k-ga kehtestatud ulatuses. Koefitsiendi suuruseks on 2003. aastast olnud 0,9 ehk tasandatakse 90% arvestuslike tulude ja kulude vahest.

Toetusfond on ettenähtud kohaliku omavalitsuse üksustele hariduskulude toetuseks, huvihariduse toetuseks, toimetulekutoetuste maksmise toetuseks, raske ja sügava puudega lastele abi osutamise toetuseks, sotsiaaltoetuste ja -teenuste osutamise toetuseks, vajaduspõhiseks peretoetuseks, matusetoetuseks, asendus- ja järelhooldusteenuse toetuseks, sündide ja surmade registreerimise kulude hüvitamiseks, kohalike teede hoiuks, jäätmehoolduse arendamise toetuseks.

Tasandusfondi prognoosimisel on lähtutud rahandusministeeriumi poolt jooksvaks aastaks kehtestatud tasandusfondi arvutamise mudelist. Lisaks sõltub tasandusfondi eraldis riigieelarves tasandusfondi arvatud vahendite kogumahust ning kõikide kohalike omavalitsuste näitajatest. Muude toetuste reale on planeeritud riiklik õpilaskodu toetus, koolipiima ja puuvilja toetus ning kindlustushüvitis klubile.

Muud põhitegevuse tulud

Kaupade ja teenuste müügitulude prognoosimisel on arvestatud kehtivaid hinnakirju ja laekumist 2018. aastal. Keskkonnakasutusest saadavad tulud on planeeritud vastavalt tegelikele laekumistele.

Põhitegevuse kulude prognoos

2018.aasta eeldatav põhitegevuskulude maht on 5 574,2 tuhat eurot. 2019. aasta eelarveks prognoosime põhitegevuskulusid kokku 5 670,2 tuhat eurot s.o. 1,7% suurem eeldatavast täitmisest 2018. aastal. Arvestatud on lepingutest tulenevaid kohustusi ja tarbijahinnaindeksi mõju. Tööjõukulusid on suurendatud alampalga ja õpetajate alampalga tõusuga.

Investeeringute kavandamine

2018.aastal teostatavate investeeringute eeldatav täitmise maht peaks aasta lõpuks olema 1 610,5 tuhat eurot. Toetudes prognoositud eelarve tulemile ja kapitalirendi tasumise kohustusele, saame eelseisvaks eelarvestrateegiaperioodiks kavandada järgmisi investeeringuid.

2019. aastaks on kavandatud investeeringuteks kokku koos põhivara sihtfinantseerimiseks antavate toetustega ning osaluste soetusega 1 406,0 tuhat eurot, mille hulgas sisaldub ka investeeringute projektide toetus lähtuvalt Lisas 1 kirjeldatuna.

- Vallavalitsuse hoone projekteerimisele on prognoositud 30,0 tuhat eurot.
- Teede ja tänavate investeeringuteks on planeeritud 300,0 tuhat eurot.
- Kilingi-Nõmme bussijaama rekonstrueerimisele 10,0 tuhat eurot.
- 70,0 tuhat eurot on planeeritud Lavi paisjärve puhkealale.
- Sotsiaalkorteritele on prognoositud 60,0 tuhat eurot.
- Valla ujumiskohtadele, järvede hoolduseks ning keskkonda risustavate hoonete lammutamiseks 35,0 tuhat eurot.
- Kilingi-Nõmme perearstide ja tervisekeskuse ruumide rekonstrueerimise projektile on planeeritud 180,0 tuhat eurot.
- Kilingi-Nõmme klubi remondiks on planeeritud 160,0 tuhat eurot.
- Vabadussõja monumendi remondiks on planeeritud 5,0 tuhat eurot.
- Surju rahvamaja remondiks on planeeritud 27,0 tuhat eurot.
- Surju noortetoale 5,0 tuhat eurot.
- Kilingi-Nõmme laululava rekonstrueerimiseks on planeeritud 50,0 tuhat eurot.
- Lauri motokompleksi arendamiseks on planeeritud 10,0 tuhat eurot.
- Tihemetsa lasketiirule 25,0 tuhat eurot.
- Muusikakooli üleviimiseks algklasside majja on planeeritud 70,0 tuhat eurot.
- Gümnaasiumile on planeeritud 35,0 tuhat eurot töökojamaja/staadioni abihoone ehitusprojekti koostamiseks.
- Surju kooli investeeringuteks on planeeritud 100,0 tuhat eurot.
- Surju lasteaia investeeringuteks 56,0 tuhat eurot.
- 10,0 tuhat eurot on planeeritud muusikakooli õppekoha avamisele Surjus.
- Saarde kiriku remondi toetuseks on planeeritud 2,0 tuhat eurot.
- Hajaasustuse programmi kaevude, teede jm. objektide sihtfinantseerimiseks koos maakonnast tuleva toetusega on planeeritud 76,0 tuhat eurot.
- Osaluste soetusena kajastuvad Tali, Veelikse, Tõlla, Jaamaküla, Metsaääre, Rabaküla ÜVK projektid ja ÜVK piirkondade laiendamine.

2020.aastasse on investeeringuteks prognoositud kokku 2 936,0 tuhat eurot.

- Vallamaja hoone rekonstrueerimisele on prognoositud 300,0 tuhat eurot.
- Teedesse on planeeritud investeeringud 200,0 tuhande euro ulatuses.
- Valla bussijaamade disainimisele ja rekonstrueerimisele on planeeritud 6,0 tuhat eurot.
- Valla jäätmejaama projekteerimisele on planeeritud 25,0 tuhat eurot.
- Surju paisjärve rekonstrueerimiseks 30,0 tuhat eurot.
- Saarde 100 tamme salu valgustuse, kõnniteede rajamiseks 12,0 tuhat eurot.
- Kilingi-Nõmme keskväljaku projekteerimisele on planeeritud 30,0 tuhat eurot.
- Sotsiaalkorteritele on planeeritud 160,0 tuhat eurot.
- Pärnu 46 hoone rekonstrueerimise projektile 30,0 tuhat eurot.
- Valla veekogude korrashoiuks 5,0 tuhat eurot.
- Hoonete lammutamiseks on jätkuvalt planeeritud 30,0 tuhat eurot.
- Kilingi-Nõmme Tervise- ja Hoolduskeskuse energiatõhususe parandamiseks on planeeritud 550,0 tuhat eurot.
- 19,0 tuhat eurot on planeeritud Surju ja Tali perearstiteenuse kättesaadavuse tagamiseks.
- Klingi-Nõmme klubi rekonstrueerimiseks on planeeritud 40,0 tuhat eurot.
- Lähkma külamaja katuse renoveerimiseks 45,0 tuhat eurot.
- Surju raamatukogu ruumide remondiks on planeeritud 10,0 tuhat eurot.
- Surju rahvamaja seadmete ja inventari soetamiseks 10,0 tuhat eurot.
- Kultuuriväärtuste korrastamiseks 15,0 tuhat eurot.
- Lauri motokompleksi arendamiseks 15,0 tuhat eurot.
- Kilingi-Nõmme ujula projekteerimiseks 25,0 tuhat eurot.
- 15,0 tuhat eurot terviseradadele.
- Surju noortetoale jätkuvalt 5,0 tuhat eurot.
- 800,0 tuhat eurot on planeeritud gümnaasiumi tööõpetusmaja ja staadioni abihoone ehituseks.
- Surju põhikooli investeeringuteks on planeeritud 113,0 tuhat eurot.
- Surju lasteaia rekonstrueerimiseks on planeeritud 26,0 tuhat eurot.
- Lasteaiale Krõll 20,0 tuhat eurot.
- Kilingi--Nõmme vabaajakeskusele on planeeritud 30,0 tuhat eurot renoveerimiseks.
- Surju hooldekodu vana hoone renoveerimiseks on planeeritud 60,0 tuhat eurot.
- Hajaasustusele on planeeritud koos riigipoolse toetusega 100,0 tuhat eurot.
- Osaluste soetus on seotud valla külade ÜVK projektidega.

2021.aasta investeeringuteks on planeeritud 1 104,0 tuhat eurot.

- Teede investeeringuteks on planeeritud 350,0 tuhat eurot.
- 6,0 tuhat eurot jätkuvalt valla bussijaamade korrastamiseks.
- 200,0 tuhat eurot on planeeritud Kilingi-Nõmme keskväljaku rekonstrueerimiseks.
- 20,0 tuhat eurot valla parkide ja haljasalade planeerimiseks ja rajamiseks.
- Tänavavalgustuse rajamiseks ja kaasajastamiseks on planeeritud 80,0 tuhat eurot.
- Valla veekogude korrashoiuks jätkuvalt 12,0 tuhat eurot.
- Maastikku ja keskkonda risustavate hoonete lammutamiseks on jätkuvalt planeeritud 30,0 tuhat eurot.

- Surju laululava renoveerimiseks on planeeritud 22,0 tuhat eurot.
- Tali seltsimaja katuse renoveerimiseks 50,0 tuhat eurot.
- 76,0 tuhat eurot on planeeritud Surju põhikooli renoveerimiseks.
- Surju lasteaia renoveerimiseks 10,0 tuhat eurot.
- Lasteaiale Krõll 20,0 tuhat eurot
- Tali lasteaia õuealale 18,0 tuhat eurot.
- Hajaasustusele on planeeritud jätkuvalt koos riigipoolse toetusega 100,0 tuhat eurot.
- Osaluste soetus on seotud külade ÜVK projektidega.

2022.aastaks on planeeritud investeeringuid kokku 550,0 tuhat eurot.

- Teede investeeringuteks 250,0 tuhat eurot.
- Surju hooldekodu vana hoone renoveerimiseks on planeeritud 90,0 tuhat eurot.
- Hajaasustusele on planeeritud 100,0 tuhat eurot koos riigipoolse toetusega.
- Osaluste soetus on seotud külade ÜVK projektiga.

Eelpool kajastatud investeerimistegevusse on arvestatud ka kohustustelt makstavad intressikulud.

Laenukohustused

Strateegiaperioodi alguseks, aastaks 2019, on vallal laenu- ja kapitalirendikohustusi kokku 1 550,6 tuhat eurot. Riigi Kinnisvara AS-ile on meie kohustus spordihoone kapitalirendimaksete eest 1 142,8 tuhat eurot. Lepingujärgsed rendimaksed lõpevad augustis 2028. Intressimääraks on 12 kuu EURIBOR + 0,7%.

SEB pangale on kohustus kahe laenu eest 272,1 tuhat eurot. Lepingujärgsed maksed lõpevad ühe laenu puhul 15.08.2022, teisel 19.12.2023. Intressimääradeks on 6 kuu EURIBOR + 0,8% ja 6 kuu EURIBOR + 0,9%.

Danske pangale on kohustus kahe laenu eest 111,2 tuhat eurot. Lepingujärgsed maksed lõpevad ühe laenu puhul 30.09.2021 ja teisel 30.06.2022. Intressimääradeks on 6 kuu EURIBOR + 1,09% ja 6 kuu EURIBOR + 0,75%.

Vallale kapitalirenditingimustel liisitud mahtuniversaali rendikohustused moodustavad 24,5 tuhat eurot. Lepingujärgsed rendimaksed lõpevad juunis 2022. Intressimäär on 2,69% aastas.

Eelarvestrateegia võlakohustustesse on prognoositud ka 2018. aastal võetav laenukohustus 330,0 tuhat eurot. Võlakohustustes kajastub ka kasutusrendimaksete kogusumma 27,2 tuhat eurot koos käibemaksuga. Võlakohustustes kajastuvad ka saadud sihtfinantseerimised ja muud saadud kohustuste ettemaksed. 2018.aastal moodustab laenukohustuste tasumine kogueelarvest 2,2%. Et strateegis kajastatud investeeringuid teostada, on kogu strateegiaperioodil vajalik võtta uusi laenukohustusi.

Detailsem ülevaade lisas 2.1.

Sõltuvate üksuste finantstegevus ja prognoos

Saarde Kommunaal OÜ

2018.aastal on töös kolm ÜVK projekti kogumaksumusega 4 889,3 eurot, sh. omaosalus 970,0 tuhat eurot. Strateegiaperioodiks pole investeeringuid kavandatud. 2018.aastal soetati kapitalirendi tingimustel traktor koos lisaseadmetega. Kapitalirent on viieks aastaks ja finantseeritav summa 82,5 tuhat eurot. Detailsem ülevaade lisas 2.2.

Kilingi-Nõmme Tervise- ja Hoolduskeskus

Hoolduskeskuse rahastus oleneb suurel määral lepingust Eesti Haigekassaga. 2018.aasta mais korraldati uus riigihange, mille tulemused pole veel selgunud. Strateegiaperioodil pööratakse tähelepanu tööjõukuludele, kuna nõudmised hoolduse kvaliteedile kasvavad. Laenud ja liisingud puuduvad. Detailsem ülevaade lisas 2.2.

Finantsdistsipliin

Kohaliku omavalitsuse üksuse finantsjuhtimise seaduse kohaselt on finantsdistsipliini tagamise meetmeteks kinni pidamine nõuetest põhitegevuse tulemile ja netovõlakoormuse ülemmäärale. Põhitegevuse tulem on põhitegevuse tulude ja põhitegevuse kulude vahe. Põhitegevuse tulemi lubatav väärtus aruandeaasta lõpu seisuga on null või positiivne. Netovõlakoormus on võlakohustuste ja likviidsete varade vahe. Võlakohustused on meil praegu kapitalirendikohustused ja kasutusrendikohustused. Likviidsed varad on raha ja pangakontodel olevad vahendid. Netovõlakoormus aruandeaasta lõpul võib ulatuda lõppenud aruandeaasta kuuekordse põhitegevuse tulude ja põhitegevuse kulude vaheni, kuid ei tohi ületada sama aruandeaasta põhitegevuse tulude kogusummat. Kui kuuekordse põhitegevuse tulude ja põhitegevuse kulude vahe on väiksem kui 60% vastava aruandeaasta põhitegevuse tuludest, võib netovõlakoormus ulatuda kuni 60%ni vastava aruandeaasta põhitegevuse tuludest.

Kogu arvestusüksuse põhitegevuse tulem on strateegiaperioodil positiivne. Eelarvetulem (põhitegevustulem + investeerimistegevus) on negatiivne eeldatavalt 2019 – 2021. aastal, mille põhjustab investeeringute suurem maht vabade likviidsete vahendite arvelt. 2022. aastal on prognoosikohaselt eelarve tulem positiivne. Netovõlakoormus jääb kogu strateegiaperioodil seadusega lubatud piiridesse.

Detailsem ülevaade lisades 2.1 ja 2.3.

Lisa 2.1 Strateegia vorm vallavalitsus

Saarde Vallavalitsus	2017 täitmine	2018 eeldatav täitmine	2019 eelarve	2020 eelarve	2021 eelarve	2022 eelarve
Põhitegevuse tulud kokku	**5 938 313**	**6 245 074**	**6 142 900**	**6 273 300**	**6 313 300**	**6 363 300**
Maksutulud	3 210 930	3 340 200	3 370 200	3 400 200	3 425 200	3 450 200
sh tulumaks	2 807 429	2 940 000	2 970 000	3 000 000	3 025 000	3 050 000
sh maamaks	403 162	400 000	400 000	400 000	400 000	400 000
sh muud maksutulud	338	200	200	200	200	200
Tulud kaupade ja teenuste müügist	365 473	454 600	460 000	465 000	470 000	475 000
Saadavad toetused tegevuskuludeks	2 349 087	2 366 884	2 302 700	2 398 100	2 408 100	2 428 100
sh tasandusfond	589 345	549 271	492 000	640 000	650 000	670 000
sh toetusfond	1 474 223	1 723 091	1 723 100	1 723 100	1 723 100	1 723 100
sh muud saadud toetused tegevuskuludeks	285 519	94 522	87 600	35 000	35 000	35 000
Muud tegevustulud	12 823	83 390	10 000	10 000	10 000	10 000
Põhitegevuse kulud kokku	**5 035 459**	**5 574 153**	**5 670 200**	**5 710 000**	**5 760 000**	**5 815 000**
Antavad toetused tegevuskuludeks	473 784	451 245	441 200	450 000	455 000	460 000
Muud tegevuskulud	4 561 675	5 122 908	5 229 000	5 260 000	5 305 000	5 355 000
sh personalikulud	2 969 012	3 331 155	3 350 400	3 370 000	3 400 000	3 440 000
sh majandamiskulud	1 533 761	1 776 753	1 863 600	1 875 000	1 890 000	1 900 000
*sh alates **2012** sõlmitud katkestamatud kasutusrendimaksed*	11 462	11 489	11 516	10 024	5 703	
sh muud kulud	58 902	15 000	15 000	15 000	15 000	15 000
Põhitegevuse tulem	**902 854**	**670 921**	**472 700**	**563 300**	**553 300**	**548 300**
Investeerimistegevus kokku	**-1 148 009**	**-1 156 855**	**-871 120**	**-1 754 720**	**-773 920**	**-529 620**
Põhivara müük (+)	151 272	100 000				
Põhivara soetus (-)	-1 081 350	-691 572	-1 238 000	-2 626 000	-894 000	-340 000
sh projektide omaosalus	-1 061 046	-531 172	-727 700	-1 477 500	-583 000	-340 000
Põhivara soetuseks saadav sihtfinantseerimine (+)	20 304	363 509	548 300	1 198 500	361 000	50 000
Põhivara soetuseks antav sihtfinantseerimine (-)	-63 443	-97 386	-78 000	-100 000	-100 000	-100 000
Osaluste ning muude aktsiate ja osade müük (+)	0	0				
Osaluste ning muude aktsiate ja osade soetus (-)	-164 000	-820 500	-90 000	-210 000	-110 000	-110 000
Tagasilaekuvad laenud (+)	0	0				
Antavad laenud (-)	0	0				
Finantstulud (+)	91	94	80	80	80	80
Finantskulud (-)	-10 883	-11 000	-13 500	-17 300	-31 000	-29 700
Eelarve tulem	**-245 156**	**-485 934**	**-398 420**	**-1 191 420**	**-220 620**	**18 680**

Finantseerimistegevus	207 355	169 186	174 000	1 156 000	170 000	-18 000
Kohustuste võtmine (+)	332 310	330 000	380 000	1 400 000	470 000	300 000
Kohustuste tasumine (-)	-124 955	-160 814	-206 000	-244 000	-300 000	-318 000
Likviidsete varade muutus (+ suurenemine, - vähenemine)	-2 863	-316 748	-224 420	-35 420	-50 620	680
Nõuete ja kohustuste saldode muutus (tekkepõhise e/a korral) (+ suurenemine /- vähenemine)	34 939	0				
Likviidsete varade suunamata jääk aasta lõpuks	**653 381**	**336 633**	**112 213**	**76 793**	**26 173**	**26 853**
Võlakohustused kokku aasta lõpu seisuga	1 832 218	1 989 915	2 152 399	3 298 375	3 462 672	3 444 672
sh kohustused, mis ei kajastu finantseerimistegevuses	38 732	27 243	15 727	5 703		
sh kohustused, mille võrra võib ületada netovõlakoormuse piirmäära	0	0				
Netovõlakoormus (eurodes)	1 178 837	1 653 282	2 040 186	3 221 582	3 436 499	3 417 819
Netovõlakoormus (%)	19,9%	26,5%	33,2%	51,4%	54,4%	53,7%
Netovõlakoormuse ülemmäär (eurodes)	5 485 893	4 094 460	3 685 740	3 763 980	3 787 980	3 817 980
Netovõlakoormuse individuaalne ülemmäär (%)	92,4%	65,6%	60,0%	60,0%	60,0%	60,0%
Vaba netovõlakoormus (eurodes)	4 307 056	2 441 178	1 645 554	542 398	351 481	400 161
E/a kontroll (tasakaal)	**0**	**0**	**0**	**0**	**0**	**0**
Kohustuste võtmise kontroll	OK	OK	OK	OK	OK	OK
Põhitegevuse tulude muutus	-	5%	-2%	2%	1%	1%
Põhitegevuse kulude muutus	-	11%	2%	1%	1%	1%
Omafinantseerimise võimekuse näitaja	1,18	1,12	1,08	1,10	1,10	1,09

Investeeringuobjektid* (alati "+" märgiga)	2017 täitmine	2018 eeldatav täitmine	2019 eelarve	2020 eelarve	2021 eelarve	2022 eelarve
01 Üldised valitsussektori teenused		**0**	**30 000**	**300 000**	**0**	**0**
sh toetuse arvelt			15 000	150 000		
sh muude vahendite arvelt (omaosalus)			15 000	150 000		
02 Riigikaitse		**0**	**0**	**0**	**0**	**0**
sh toetuse arvelt						
sh muude vahendite arvelt (omaosalus)						
03 Avalik kord ja julgeolek	**6 120**	**0**	**0**	**0**	**0**	**0**
sh toetuse arvelt						
sh muude vahendite arvelt (omaosalus)	6 120					
04 Majandus	**144 727**	**241 000**	**310 000**	**206 000**	**356 000**	**250 000**
sh toetuse arvelt		41 000	5 000	3 000	78 000	
sh muude vahendite arvelt (omaosalus)	144 727	200 000	305 000	203 000	278 000	250 000
05 Keskkonnakaitse	**6 720**	**20 172**	**70 000**	**97 000**	**220 000**	**0**
sh toetuse arvelt		10 000	70 000	36 000	110 000	

sh muude vahendite arvelt (omaosalus)	6 720	10 172		61 000	110 000	
06 Elamu- ja kommunaalmajandus	**0**	**5 000**	**95 000**	**225 000**	**122 000**	**0**
sh toetuse arvelt			47 500	112 500	61 000	
sh muude vahendite arvelt (omaosalus)		5 000	47 500	112 500	61 000	
07 Tervishoid	**3 000**	**10 000**	**180 000**	**569 000**	**0**	**90 000**
sh toetuse arvelt		10 000	127 300	275 000		
sh muude vahendite arvelt (omaosalus)	3 000		52 700	294 000		90 000
08 Vabaaeg, kultuur ja religioon	**50 622**	**130 000**	**282 000**	**200 000**	**72 000**	**0**
sh toetuse arvelt			75 000	87 500		
sh muude vahendite arvelt (omaosalus)	50 622	130 000	207 000	112 500	72 000	
09 Haridus	**455 621**	**275 400**	**271 000**	**969 000**	**124 000**	**0**
sh toetuse arvelt		89 400	170 500	484 500	62 000	
sh muude vahendite arvelt (omaosalus)	455 621	186 000	100 500	484 500	62 000	
10 Sotsiaalne kaitse	**414 540**	**10 000**	**0**	**60 000**	**0**	**0**
sh toetuse arvelt		10 000				
sh muude vahendite arvelt (omaosalus)	414 540			60 000		
KÕIK KOKKU	**1 081 350**	**691 572**	**1 238 000**	**2 626 000**	**894 000**	**340 000**
sh toetuse arvelt	0	160 400	510 300	1 148 500	311 000	0
sh muude vahendite arvelt (omaosalus)	1 081 350	531 172	727 700	1 477 500	583 000	340 000
Põhivara soetuse kontroll		0	0	0	0	0

Suuremad investeeringud nimeliselt

Hajaasustus	**39843**	**97 386**	**76 000**	**100 000**	**100 000**	**100 000**
sh toetuse arvelt	19921	48 693	38 000	50 000	50 000	50 000
sh muude vahendite arvelt (omaosalus)	19922	48 693	38 000	50 000	50 000	50 000
Lähkma-Saunametsa külaseltsi küte	**17000**	**0**	**0**	**0**	**0**	**0**
sh toetuse arvelt	17000					
sh muude vahendite arvelt (omaosalus)						
Tervise- ja hoolduskeskusele	**5000**	**0**	**0**	**0**	**0**	**0**
sh toetuse arvelt						
sh muude vahendite arvelt (omaosalus)	5000					
Muud	**1600**	**0**	**2 000**	**0**	**0**	**0**
sh toetuse arvelt						
sh muude vahendite arvelt (omaosalus)	1600		2 000			

Lisa 2.2 Strateegia vorm sõltuv üksus

Saarde Kommunaal OÜ	2017 täitmine	2018 eeldatav täitmine	2019 eelarve	2020 eelarve	2021 eelarve	2022 eelarve
Põhitegevuse tulud kokku (+)	**491 620**	**500 000**	**505 000**	**507 000**	**507 000**	**510 000**
sh saadud tulud kohalikult omavalitsuselt	260 033	300 000	280 000	280 000	280 000	280 000
sh alates 2012 sõlmitud katkestamatud kasutusrendimaksed						
sh saadud tulud muudelt arvestusüksusesse kuuluvatelt üksustelt	5 146	5 500	5 500	5 500	5 500	5 500
Põhitegevuse kulud kokku (+)	**516 148**	**498 800**	**499 000**	**499 000**	**499 000**	**499 000**
sh tehingud kohaliku omavalitsuse üksusega						
sh tehingud muude arvestusüksusesse kuuluvate üksustega						
sh alates 2012 katkestamatud kasutusrendimaksed (arvestusüksusesse mitte kuuluvatele üksustele)	10 512	10 512	10 512	10 512	875	
Põhitegevustulem	**-24 528**	**1 200**	**6 000**	**8 000**	**8 000**	**11 000**
Investeerimistegevus kokku (+/-)	-17 285	-414 676				
Eelarve tulem	**-41 813**	**-413 476**	**6 000**	**8 000**	**8 000**	**11 000**
Finantseerimistegevus (-/+)	-7 288	69 262	-17 712	-12 180	-10 412	-10 584
Likviidsete varade muutus (+ suurenemine, - vähenemine)	-49 101	-344 214	-11 712	-4 180	-2 412	416
Nõuete ja kohustuste saldode muutus (tekkepõhise e/a korral) (+/-)						
Likviidsete varade suunamata jääk aasta lõpuks	**385 914**	**41 700**	**29 988**	**25 808**	**23 396**	**23 812**
Võlakohustused kokku aasta lõpu seisuga	17 033	86 295	68 583	56 403	45 991	35 407
sh kohustused, mille võrra võib ületada netovõlakoormuse piirmäära (arvestusüksuse väline)						
sh võlakohustused (arvestusüksuse sisene)						
sh muud võlakohustused, mis kajastuvad ka KOV bilansis						
Netovõlakoormus (eurodes)	0	44 595	38 595	30 595	22 595	11 595
Netovõlakoormus (%)	0,0%	8,9%	7,6%	6,0%	4,5%	2,3%
	0	0	0	0	0	0

Kilingi-Nõmme Tervise- ja Hoolduskeskus	2017 täitmine	2018 eeldatav täitmine	2019 eelarve	2020 eelarve	2021 eelarve	2022 eelarve
Põhitegevuse tulud kokku (+)	**616 439**	**670 000**	**680 000**	**700 000**	**700 000**	**720 000**
sh saadud tulud kohalikult omavalitsuselt	34 688	43 000	45 000	45 000	50 000	50 000
sh alates 2012 sõlmitud katkestamatud kasutusrendimaksed						
sh saadud tulud muudelt arvestusüksusesse kuuluvatelt üksustelt						
Põhitegevuse kulud kokku (+)	**618 633**	**665 000**	**670 000**	**690 000**	**695 000**	**720 000**
sh tehingud kohaliku omavalitsuse üksusega						
sh tehingud muude arvestusüksusesse kuuluvate üksustega	5 146	5 500	5 500	5 500	5 500	5 500

sh alates 2012 katkestamatud kasutusrendimaksed (arvestusüksusesse mitte kuuluvatele üksustele)						
Põhitegevustulem	**-2 194**	**5 000**	**10 000**	**10 000**	**5 000**	**0**
Investeerimistegevus kokku (+/-)	25	-30 505				
Eelarve tulem	**-2 169**	**-25 505**	**10 000**	**10 000**	**5 000**	**0**
Finantseerimistegevus (-/+)	0					
Likviidsete varade muutus (+ suurenemine, - vähenemine)	19 973	-25 505	10 000	10 000	5 000	
Nõuete ja kohustuste saldode muutus (tekkepõhise e/a korral) (+/-)	22 142					
Likviidsete varade suunamata jääk aasta lõpuks	**201 357**	**175 852**	**185 852**	**195 852**	**200 852**	**200 852**
Võlakohustused kokku aasta lõpu seisuga		0	0	0	0	0
sh kohustused, mille võrra võib ületada netovõlakoormuse piirmäära (arvestusüksuse väline)						
sh võlakohustused (arvestusüksuse sisene)						
sh muud võlakohustused, mis kajastuvad ka KOV bilansis						
Netovõlakoormus (eurodes)	0	0	0	0	0	0
Netovõlakoormus (%)	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%

Lisa 2.3 Strateegia vorm arvestusüksus

Saarde valla konsolideerimisüksus	2017 täitmine	2018 eeldatav täitmine	2019 eelarve	2020 eelarve	2021 eelarve	2022 eelarve
Põhitegevuse tulud kokku	**6 746 505**	**7 066 574**	**6 997 400**	**7 149 800**	**7 184 800**	**7 257 800**
Põhitegevuse kulud kokku	**5 870 373**	**6 389 453**	**6 508 700**	**6 568 500**	**6 618 500**	**6 698 500**
*sh alates **2012** sõlmitud katkestamatud kasutusrendimaksed*	**21 974**	**22 001**	**22 028**	**20 536**	**6 578**	**0**
Põhitegevustulem	**876 132**	**677 121**	**488 700**	**581 300**	**566 300**	**559 300**
Investeerimistegevus kokku	**-1 165 269**	**-1 602 036**	**-871 120**	**-1 754 720**	**-773 920**	**-529 620**
Eelarve tulem	**-289 138**	**-924 915**	**-382 420**	**-1 173 420**	**-207 620**	**29 680**
Finantseerimistegevus	**200 067**	**238 448**	**156 288**	**1 143 820**	**159 588**	**-28 584**
Likviidsete varade muutus (+ suurenemine, - vähenemine)	**-31 991**	**-686 467**	**-226 132**	**-29 600**	**-48 032**	**1 096**
Nõuete ja kohustuste saldode muutus (tekkepõhise e/a korral) (+/-)	**57 081**	**0**	**0**	**0**	**0**	**0**
Likviidsete varade suunamata jääk aasta lõpuks	**1 240 652**	**554 185**	**328 053**	**298 453**	**250 421**	**251 517**
Võlakohustused kokku aasta lõpu seisuga	**1 849 251**	**2 076 210**	**2 220 982**	**3 354 778**	**3 508 663**	**3 480 079**
sh kohustused, mille võrra võib ületada netovõlakoormuse piirmäära (arvestusüksuse väline)	0	0	0	0	0	0
Netovõlakoormus (eurodes)	608 599	1 522 025	1 892 929	3 056 325	3 258 242	3 228 562
Netovõlakoormus (%)	9,0%	21,5%	27,1%	42,7%	45,3%	44,5%
Netovõlakoormuse ülemmäär (eurodes)	5 388 633	4 239 944	4 198 440	4 289 880	4 310 880	4 354 680
Netovõlakoormuse ülemmäär (%)	79,9%	60,0%	60,0%	60,0%	60,0%	60,0%
Vaba netovõlakoormus (eurodes)	4 780 034	2 717 919	2 305 511	1 233 555	1 052 638	1 126 118